Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Geschiedenis van de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid-Afrika sedert de Groote Trek tot aan de eerste annexatie van Transvaal

https://hdl.handle.net/1874/272892

A° 192, 1920

GESCHIEDENIS VAN DE NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK IN ZUID-AFRIKA

SEDERT DE GROOTE TREK TOT AAN DE EERSTE ANNEXATIE VAN TRANSVAAL

EERSTE STUK.

S. P. ENGELBRECHT

A. qu.
192

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT
2822 386 9

GESCHIEDENIS VAN DE NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK IN ZUID-AFRIKA.

Wie zich een toekomst scheppen wil, mag het verledene niet uit het oog verliezen. Daarom: zoekt in het verledene al het goede en schoone dat daarin te ontdekken valt, vormt daarnaar uw ideaal en beproeft voor de toekomst dat ideaal te verwezenlijken.

(Uit het politieke testament van wijlen President S. J. P. Kruger op 29 Junie 1904 — 15 dagen voor zijn dood — aan Generaal Botha en het Boerenvolk).

GESCHIEDENIS VAN DE NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK IN ZUID-AFRIKA

Sedert de Groote Trek tot aan de Eerste Annexatie van Transvaal

---

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

Doctor in de Godgeleerdheid

AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

OP GEZAG VAN DEN RECTORMAGNIFICUS

Dr. H. VISSCHER

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT TE VERDEDIGEN

op Vrijdag 2 Juli 1920 des namiddags te 4 uur

DOOR

STEPHANUS PETRUS ENGELBRECHT

GEBOREN TE WITBANK (STANDERTON) TRANSVAAL

UNIVERSITEITS BIBLIOTHEEK UTRECHT

DRUK DE BUSSY — 1920.

Aan de nagedachtenis van mijn ouders -

In dankbare herinnering.

Waar ik met dit proefschrift afscheid neem van de Utrechtse Akademie en daarmee straks van Holland, wil ik gaarne mijn hartelike dank brengen aan de Hoogleraren van de Fakulteit der Godgeleerdheid en aan de Hoogleraren vanwege de Nederlands Hervormde Kerk voor het genoten onderwijs en de persoonlike vriendschap. Het doet mij leed, dat de gezondheidstoestand van de Hooggeleerde van Veen van die aard is, dat hij niet als Promotor kan optreden. U, Hooggeleerde Obbink, die deze taak hebt overgenomen, betuig ik mijn oprechte dank. Met erkentelikheid noem ik hier ook de namen van de rustende Hoogleraar Dr. H. Th. Houtsma en van Dr. A. W. Bronsveld.

De Nederlands Zuid-Afrikaanse Vereniging en hare Voorzitter breng ik langs deze weg mijn hartelike dank voor daadwerkelike belangstelling in mijn studie.

Het was op 23 Mei 1917, toen ik te Amerongen de gast was van U, Hooggeachte Dr. Leyds. Een gesprek met U op die dag had het gevolg, dat ik niet in dat jaar ben gerepatrieerd; dit stemt mij tot dankbaarheid, evenals het U voldoening geeft.

Nu ik straks Nederland ga verlaten, roep ik mijn vele vrienden in alle delen des Lands een hartelik vaarwel toe. In mijn zevenjarig verblijf hier te lande heb ik Holland leren liefhebben, en ben ik zeer gehecht geworden aan dit oude Moederland, het Landeke aan de monden van de Rijn en de Maas, dat zulk een verheven plaats in de wereldgeschiedenis inneemt. Mijn hele leven door zal ik het vele goede en schone, dat ik hier ontvangen mocht, blijven gedenken. De gastvrijheid van de Hollanders zal met dankbaarheid in mijn herinnering blijven. Ik zal hier geen namen noemen, de rij zou te groot worden. Toch maak ik gaarne een uitzondering met de namen van Ds. en Mevrouw Laan. De vriendenkring Secor Dabar een hartelike handdruk!

„De geschiedenis van de Nederduitsch Hervormde Kerk van Transvaal wacht nog altijd op haar schrijver", alzo schreef een van haar voortreffelikste predikanten, Professor Dr. P. J. Muller, nu ruim elf jaar geleden. Sedert die tijd verscheen alleen af en toe van de hand van de Hoogeerwaarde Scriba Ds. J. van Belkum in de Hervormer of in de Almanak van de Hervormde Kerk een lezenswaardig opstel over een of ander histories onderwerp; ook gaf de heer A. D. W. Wolmarans een jaar geleden onder de naam „Kerk-Historiese Feiten" een belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van de Hervormde Kerk gedurende de laatste veertig jaren, door de heer Wolmarans zelf meegemaakt. Tot een geregelde geschiedbeschrijving is het evenwel niet gekomen. Wel verscheen in 1915 van de nu overleden Ds. C. Spoelstra een lijvig werk onder de naam „Het Kerkelijk en Godsdienstig leven van de Boeren na den Grooten Trek, Historisch Kritisch Onderzocht," maar dat aan geen enkele

wetenschappelike eis, aan een dergelik werk te stellen, beantwoordt. Niettegenstaande de titel ontbreekt alle historiese kritiek zowel als bronnenstudie. Met grote gewichtigheid worden verschillende „Officieele bewijzen" erin afgedrukt, die echter vroeger reeds in tijdschriften zijn verschenen, terwijl van de vele onuitgegeven archiefstukken geen notitie genomen wordt. De schrijver heeft zich niet eerst ingewerkt in de staatkundige toestanden van die dagen, die hun weerklank op de kerkelike zaken deden horen, waardoor hij van die geschiedenis niets begreep, en soms de meest zonderlinge kombinaties maakt en de meest vreemde voorstellingen geeft; terwijl er nog bijkomt, dat het boek met een polemies doel geschreven is. Dit boek wordt hier niet verder genoemd, noch de vele verkeerde voorstellingen direkt weerlegd. Door schrijver dezes is in de Stemmen voor Waarheid en Vrede van 1917 een bespreking gegeven, waarheen de belangstellende lezer verwezen wordt.

Gaarne breng ik hier mijn hartelike dank aan Dr. W. J. Leyds, de oud-Gezant van de voormalige Zuid Afrikaanse Republiek, voor zijn belangstelling in deze studie betoond, en voor zijn verschillende opmerkingen. Van de brieven, die in de 54 Bijlagen worden afgedrukt, zijn de meesten afkomstig uit het Lauts Archief, dat zijn persoonlik eigendom is. Zijn belangstelling en steun stel ik ten zeerste op prijs. Ik ben mij ten volle bewust, dat die belangstelling komt van een, wiens hart warm klopt voor Zuid Afrika, en door wie een groot deel van de grondslagen gelegd zijn van het Gebouw, dat men tans bezig is daar op te trekken.

Ook breng ik mijn hartelike dank aan Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman, van wie ik een kostbare en uitgebreide verzameling Zuid Afrikaanse boeken en brochures ontvangen mocht, die mij voor deze studie veel belangrijk materiaal verschaften. Ook verleende hij mij zijn gewaardeerde hulp bij het nazien der drukproeven.

Mijn erkentelikheid geldt eveneens mijn landgenoot, de heer J. le Roux, Litt. Cand., voor zijn opmerkingen.

Enige brieven in de Bijlagen zijn in het bezit van Jhr. Mr. C. Beelaerts van Blokland te Zeist, die ze mij zo welwillend ter publikatie gaf.

In het biezonder breng ik nog mijn dank aan de Hoogeerwaarde Heer Ds. J. van Belkum van Heidelberg, Transvaal, alsmede aan de Hoogeerwaarde Heer Ds. L. W. Bakhuizen van den Brink, Sekretaris van de Algemene Synode van de Nederlands Hervormde Kerk te 's-Gravenhage.

INHOUD.

Hoofdstuk		Bladzijde
I	Kerkelike en Godsdienstige toestanden in de Kaapkolonie tot aan de Grote Trek	1
II	De Grote Trek. De Kerkelike toestanden onder de Voortrekkers in Natal en in Trans Oranje tot 1854	17
III	De Kerk in het Overvaalse tot aan de Zandrivier Conventie	35
IV	De wording van de Zuid-Afrikaanse Republiek, en de organisatie van de Nederduits Hervormde Kerk.	42

HOOFDSTUK I.

Kerkelike en Godsdienstige toestanden in de Kaapkolonie tot aan de Grote Trek.

De Kerk aan de Kaap tot aan de organisatie door De Mist.

De Nederduits Hervormde Kerk in Zuid Afrika, die bijna uitsluitend tot Transvaal beperkt is, dankt haar ontstaan aan de machtige beweging in de dertiger jaren in de Kaap Kolonie, die de Groote Trek genoemd wordt. De oude Voortrekkers hebben haar uit de Kaap Kolonie naar Transvaal overgebracht, en de geschiedenis van die Voortrekkers is voor een groot deel de geschiedenis van de Hervormde Kerk. Hun streven was om vrij te zijn van de knellende banden van een onsympathieke Regering. Huis en haard hebben zij verlaten om het vreemde, het onbekende, in te gaan, waar zij zichzelf konden zijn. Hun godsdienstvorm en hun Kerk hebben zij meegebracht uit de Kaap Kolonie, het land, dat zijn ontstaan te danken heeft aan de taaie ondernemingsgeest van de oude Hollanders der zestiende en zeventiende eeuw, die een van de maatschappelike vruchten van de Hervorming was.

De Hervorming, die in Nederland voor een groot deel voorbereid was door de Broeders des Gemenen Levens, brak er al spoedig na het optreden van Maarten Luther door. Het uiteindelik gevolg hiervan was het uitbreken van de Tachtigjarige oorlog met Spanje, en de vestiging van de Hervormde Kerk in 1568. Bij het sluiten van de vrede van Munster in 1648 had de Nederlandse natie in menig opzicht een gedaanteverwisseling ondergaan. Het volk had zijn tijd van lijden gekend, en verkeerde toen in een periode van bloei, en stond op het hoogtepunt van zijn gouden eeuw. De Hollandse natie was een macht in Europa, en de eerste zeevarende mogendheid. Zijn handel was groter dan van elk ander land en was een belangrijke

welvaartsbron. De handel met Oost-Indië stond onder het bestuur van de Verenigde Oost-Indiese Compagnie met de Kamer van Zeventien aan het hoofd. De Compagnie geleek in menig opzicht op een *imperium in imperio*. Zij had een eigen overzees leger en bezat de macht om in naam van de Staten Generaal met „Princen ende Potentaten verbintenissen ende contracten" te maken, forten te bouwen en Gouverneurs en rechtelike ambtenaren aan te stellen. [1])

De Compagnie was louter een handelsvereniging en bepaalde zich alleen tot zaken, die de handel raakten. In de kerkelike belangen van zijn kolonieën, legers en koopvaardijvloten werd onder toezicht en steun van de Bewindhebbers voorzien door de Classis Amsterdam.

Na een halve eeuw varens op Indië besloot men om aan de Tafelbaai ten dienste van de schepen een verversingsstation te stichten. Het was op 6 April 1652, dat drie schepen, voor dat doel uitgerust onder het bestuur van Jan van Riebeeck, in die baai ankerden [2]). Dit was de geboorte van Hollands Zuid Afrika. Als met een profeties oog heeft van Riebeeck later bepaald om die dag jaarliks „tot Godes eere met danckseggingheu te vieren ende voor altijt tot een vast blijvenden danck- ende bededach in te stellen." [3])

De Godsdienstoefeningen werden in de eerste jaren waargenomen door ziekentroosters. Wanneer er echter op een van de schepen, die Tafelbaai aandeden, zich een predikant bevond, werden er een of meer predikaties gehouden en ook de sakra-

---

[1]) P. J. Blok: Geschiedenis van het Ned. Volk. 2e druk (1913) 2e deel blz. 334.

[2]) Het is een traditie in Zuid-Afrika om het gebed door Van Riebeeck bij die gelegenheid uitgesproken te beschouwen als door hemzelf vervaardigd. Men heeft het uit piëteitsgevoel zelfs al laten fotograferen! Het is echter een formuliergebed door de Bewindhebbers zelf opgesteld, waar in een adem de ere Gods en de belangen van de Compagnie genoemd worden en waarin nog de companiesdienaren herinnerd worden geen partikuliere handel te drijven. Daarom drukken wij dit „mengsel van godsdienst en handelsgeest" hier niet af. Zie Dr. C. E. Godée Molsbergen: De stichter van Hollands Zuid-Afrika, Jan van Riebeeck, 1912, blz. 76 en 77.

[3]) Dagverhaal van Jan van Riebee(c)k, 1e deel, 1652—1655, 1884, blz. 333.

menten bediend. Spoedig werd een school opgericht voor de kinderen van de Vrije Burgers, die het recht gekregen hadden zich als landbouwers te vestigen, alsmede voor de slaven en Hottentottenkinderen.

Het was pas in 1665, dat de kleine nederzetting een eigen predikant kreeg in de persoon van Johan van Arkel, die er nog geen jaar heeft gearbeid. Hij stierf reeds in het begin van 1666. De vakature werd echter spoedig gevuld en de kerkelike Gemeente kon zich rustig uitbreiden. De Nederzetting had zijn officiële grenzen, doch de kolonisten vestigden zich herhaaldelik buiten die grenzen, hoewel dit niet strookte met de inzichten van de Heren Bewindhebbers in Nederland, die zo weinig mogelik kolonisatie verlangden. Bij de uitbreiding van de Kolonie vermeerderde het aantal distrikten, en daarmee ook het aantal kerkelike Gemeenten en predikantsplaatsen.

Een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van Zuid Afrika was de komst van de Franse Vluchtelingen in 1688. Hun getal was niet groot, het bedroeg slechts honderd zes en zeventig zielen, maar was toch groot genoeg om aangezien de kleine blanke bevolking in de kolonie van ruim zes honderd zielen enig gewicht in de schaal te leggen. Toch overschat men in Zuid-Afrika dikwijls het aantal Hugenoten. Zij vormen slechts zeventien en een kwart percent van de voorouders van de Hollandse Afrikaanders. [1]) De invloed, die zij op de kolonisten hadden, was echter niet gering. Waren vele kolonisten in menig opzicht ruw, mensen die hun bestaan elders moesten gaan zoeken, de Hugenoten hebben veel bij gedragen tot de verzachting van de zeden en de bevordering van de huisvlijt. Dit kon ook niet anders, want velen waren uit de beste kringen van Frankrijk. Hun nederzetting in de Kolonie kreeg de naam Fransche Hoek en hun kerkelike Gemeente de naam Drakenstein.

Zo breidde de Kolonie zich langzaam maar zeker uit. In 1750 waren er reeds vijf Gemeenten, [2]) ieder voorzien van een

---

[1]) Dr. H. T. Colenbrander: De Afkomst der Boeren, blz. 111.

[2]) De Gemeente Stellenbosch werd in 1685 gesticht, en Zwartland en Rodezand in 1745.

predikant, terwijl Kaapstad al twee predikanten had. In ieder Gemeente waren tevens een of meer scholen, meestal onder leiding van de krankenbezoekers, die er tot hulp van de predikanten waren.

De predikanten werden op voordracht van de Classis Amsterdam door de Bewindhebbers benoemd. De Gouverneur had echter het recht hen van standplaats te doen verwisselen, want zij waren dienaren van de Compagnie met de rang van onderkoopman. Wanneer de Burgers in botsing kwamen met het Bestuur van de Compagnie, zoals in 1706 met de Gouverneur W. A. v. d. Stel, stonden zij als vanzelf ook tegen de predikanten, die geheel van de Compagnie afhankelik waren. In een enkel geval waar de predikant aan de zijde van de Burgers stond en openlijk voor hen partij koos, zoals Le Boucq gedaan had in verband met de v.d. Stel-twist, eindigde het met een deportatie naar Indië. De predikanten waren geheel afhankelik van de Regering, aan wie zij alleen verantwoording schuldig waren. Sommigen van hen traden meermalen zeer autokraties op, en verwaarloosden de dienst niet zelden. Ook waren de ziekentroosters niet altijd onberispelik [1]).

De verschillende Gemeenten stonden naast elkaar zonder enig ander verband dan dat der wereldlike Overheid, en waren op zichzelf aangewezen. De predikanten bepaalden zich tot hun eigen Gemeenten, zonder kennismaking met de toestand in andere Gemeenten. Zelfs de kerkeraadsleden werden op nominatie van de plaatselike Kerkeraad door de Gouverneur benoemd. Het spreekt vanzelf, dat de behoefte aan een band van gemeenschap meer en meer gevoeld werd. Eindelik kwam in 1746 de eerste „Classicale Vergadering" bijeen, met toestemming van de Politieke Raad. De Gouverneur werd door een Kommissaris Politiek vertegenwoordigd. De Gemeenten konden voortaan ieder jaar op die wijze vergaderen „omme alsoo alle voorkomende kerkelijke saaken met malkanderen, te weeten, soo den kerkenraad deeser plaatse, als de leeraaren der buyten-districten,

---

1) Tas spreekt in zijn dagboek van de ziekentrooster Lussing als „de krankenbedroever", die „vol zoeten wijns was". Het Dagboek van Adam Tas 1705—1706, uitgegeven door Leo Fouche 1914, blz. 10.

yder met een ouderling geassisteert, af te handelen". Hiermee was de Classis Amsterdam zeer ingenomen, alleen werd bezwaar gemaakt tegen de benaming „Classikale Vergadering". Een Classis had het recht om kandidaten tot de Heilige Dienst toe te laten en predikanten aan te stellen, en te bevestigen, in het biezonder voor de Buitenkerken. Dit recht had men aan de Kaap niet. Men was in Amsterdam bevreesd, dat de Kerk in Zuid-Afrika een te grote zelfstandigheid zou krijgen, en daardoor los zou raken van de Hervormde kerk in Holland, de Moederkerk, wat toen niet gewenst was. Aan de Kaap schikte men zich hierin gaarne naar de wens van de Amsterdamsche Classis, en vergaderde voortaan onder de naam „Gecombineerde Kerkvergadering".

Deze Gekombineerde Kerkvergaderingen hebben zeer veel bijgedragen tot de bloei van de Zuid-Afrikaanse Kerk. De band tussen de onderlinge Gemeenten werd nauwer aangehaald, en er was gelegenheid om elkander met raad en daad bij te staan. Vooral was de ingestelde kerkvisitatie van grote betekenis. Deze vergaderingen waren de eerste stap in de richting van een zelfstandig georganiseerde Zuid-Afrikaansche Kerk. Hun bestaan was echter van zeer korte duur. De oorzaak van hun ophouden is tekenend voor de beperkte vrijheid van de Kerk in die dagen. Er was een schrijven gekomen van de Classis Delft en Schieland met het verzoek met die Classis op dezelfde wijze te korresponderen als met Amsterdam, en tevens werd alle nodige hulp aangeboden. De Gekombineerde Kerkvergadering stemde hier gaarne in toe, en gaf kennis aan de Classis Amsterdam, dat men voortaan ook met de Classis Delft en Schieland zou korresponderen. Zeer begrijpelik wekte dit in Amsterdam bij Classis en Bewindhebbers het ongenoegen op. Immers de Classis Amsterdam behartigde de belangen van de Zuid-Afrikaanse Gemeenten bij de Bewindhebbers van de Compagnie, en had dit altijd op loffelike wijze gedaan. Een tweede tussenpersoon in de vorm van de Classis Delft en Schieland was niet gewenst, het kon allicht verwarring en misverstand wekken. De Classis Amsterdam gaf zijn ontevredenheid aan de Gekombineerde Kerkvergadering te kennen, waarop de korrespondentie met Delft en Schieland ophield. Maar het was te laat. De Bewind-

hebbers zagen hier een gelegenheid om de Gekombineerde Kerkvergaderingen te verbieden, en zo de Gemeenten weer los van elkaar en volslagen afhankelik van de Regering te maken. De vergadering werd in 1759 afgeschaft. Zelfs de jaarlikse kerkvisitatie mocht niet meer gehouden worden. Hierdoor konden de kerkelike zaken niet meer langs zuiver kerkelike weg behandeld worden, wat moeiliker werd naarmate de Kolonie groeide, en de Kerk zich uitbreidde. Bij verschil tussen een Kerkeraad en een of meer gemeenteleden was er geen hogere vergadering meer om hierover te oordelen; de enige weg was die naar de politieke rechter. De Kerk werd hierdoor volslagen aan de wereldlike Overheid onderworpen. Tevergeefs heeft de Classis Amsterdam herhaaldelik bij de Bewindhebbers gepoogd om deze vergaderingen te herstellen.

De volslagen machteloosheid der Kerk door de afschaffing van de Gekombineerde Kerkvergadering blijkt ook uit een twist, die in 1772 uitbrak in de oude Franse nederzetting te Drakenstein, tot dusver de bloeiendste Gemeente, doch die nu door deze twist jaren lang een toonbeeld van verdeeldheid en achteruitgang werd. Een zekere Theron was door de Kerkeraad tot ouderling gekozen. Vele gemeenteleden konden zich hiermede niet verenigen, omdat Theron door zijn „onvredig gemoed als slinkse bedrijvens," altijd met zijn buren twistende, „een gansch ergerlijk subject was en de bediening van ouderling onwaardig was." Vier gemeenteleden tekenden uit naam van velen tegen deze verkiezing protest aan. De Kerkeraad zond de ingebrachte beschuldigingen tegen Theron naar de Politieke Raad, die gelastte, dat de bevestiging als ouderling zou doorgaan. Dit is niet te verwonderen, want tegen de wereldlike Overheid had Theron niets misdreven, en de klachten tegen hem waren tegen zijn levenswandel als christen gericht. Ds. van der Spuy, de predikant der Gemeente, handelde nu zeer autokraties, door de vier klagenden te censureren, toen zij bij hun aanklacht volhardden. Het twistvuur in de Gemeente was hierdoor aangestoken en de hartstochten waren ontketend, want een groot deel der Gemeente wilde Theron beslist niet als ouderling. Velen gingen niet meer aan het Avondmaal en zochten hun kinderen elders te laten dopen. De Kerk, die

vroeger met een aandachtig gehoor gevuld was, liep leeg. De kollekte, die vroeger bij het Avondmaal honderd gulden en meer bedroeg, was nu nauweliks achttien gulden. De ontevredenen zonden een klaagschrift naar de Classis Amsterdam, die de censuur handhaafde. Volgens de gekrenkte partij was de Classis door de berichten van Ds. van der Spuy misleid. Zij ontzagen de moeite en de kosten niet om twee hunner naar Amsterdam te zenden om hun zaak in persoon voor de Classis te brengen, maar zonder enig gevolg. Theron was al sinds enige tijd geen ouderling meer, en toch hield de twist niet op. De Kerkeraad wilde de gecensureerden niet van de censuur ontheffen als zij niet eerst schuld beleden, en dat wilden zij niet, omdat de censuur volgens hen onwettig was. Meer dan veertien jaren hebben zij volhard, en de rust is niet teruggekomen zolang van der Spuy predikant van Drakenstein bleef. Eerst toen hij zijn ontslag genomen had, heeft de vrede weer zijn intocht gedaan. De twist is een natuurlike dood gestorven, terwijl de Gemeente weer tot zijn vroegere bloei geraakte.

In de achttiende eeuw zijn de grenzen van de Kolonie meermalen uitgebreid, doordat vele kolonisten zich meer en meer in de binnenlanden hadden gevestigd. Daar leefden zij ver van de dorpen aan de rand van de beschaving. Zij woonden soms uren ver van elkander, en waren in voortdurend gevaar van de Inboorlingen en de wilde dieren. De Kerk konden zij nauweliks bereiken, en het was hun een blijdschap als de predikant van de Gemeente, waartoe zij behoorden, het binnenland introk en op een of andere boerderij Kerk hield. Voor het bevestigen van hun huweliken moesten zij steeds de lange en moeitevolle reis naar de Kaap ondernemen. Hun kinderen moesten zij zelf onderwijzen, behalve wanneer een of ander schoolmeester — soms een weggelopen matroos — zich aan hen hiervoor verhuurde. Volkomen op zichzelf aangewezen, als zij waren, leerden zij zichzelf helpen, zodat zij gestaald werden om met allerlei gevaren om te gaan. Hierdoor werd het onafhankelikheidsgevoel, dat zij van hun voorvaderen overgeërfd hadden en dat de Zuid-Afrikaanse Boer heden ten dage nog kenmerkt, in hen aangewakkerd. Augusta de Mist, de achttien-

jarige dochter van de Kommissaris Generaal Mr. J. A. Uytenhage de Mist, die haar vader in 1803 op een binnenlandse inspeksietocht te paard vergezelde, verhaalt in haar Dagverhaal hoe het gezelschap een berg, die zeven of achthonderd voet hoog loodrecht oprees, over moest, wat een onoverkomelike zwarigheid tegen de voortzetting van de reis in de bedoelde richting scheen. Maar de Boerevrouw, die hun gastvrouw op die plaats was, stelde hun gerust door te verhalen „dat zij gewoon was ieder jaar zes of zeven weken na hare bevalling, te paard, met haar kindje in de arm, de berg te beklimmen om het kindje op het Roodezand te laten doopen." [1])

De gastvrijheid van de Zuid-Afrikaanse Boer was haast onbeperkt. Iedereen was welkom. Nooit weigerde hij de reiziger het eenvoudig maal met hem te delen, of de nacht onder zijn dak door te brengen, en nooit wilde hij hiervoor enige vergoeding. Uit de aard der zaak verschilden deze Grensboeren in menig opzicht van de Dorpsbewoners. Het oud-Hollands karakter en de oud-Hollandse godsdienstvorm is in Zuid-Afrika door hen het zuiverst bewaard gebleven. Tot hen kon de inwerking van de later ingekomen Engelse invloeden niet zo gemakkelik doordringen, zodat zij in de toekomst de dragers geworden zijn van de nationale kultuur: het is grotendeels uit hun kringen geweest, dat de Grote Trek is voortgekomen, en de Grote Trek is het behoud van de Hollands Afrikaanse natie geweest.

De Kerken-orde van De Mist.

Het was in 1795 dat de Engelsen voor de eerste maal de hand op de Kaap-kolonie gelegd hadden. Voor de Kerk was hierdoor een moeilike tijd aangebroken. De band met de Classis Amsterdam, die de predikanten uitzond, was verbroken, zonder dat er iets voor in de plaats gekomen was. De verandering, die in ieder opzicht een verbetering was, kwam, toen bij de vrede van Amiens in 1802 bepaald werd, dat de Kaap aan Nederland terug gegeven zou worden. De teruggave had plaats

---

1) Johanna W. A. Naber: Van onze Oud-Tantes en Tantes, 1917, blz. 41 en 42.

in Februari 1803. De kolonisten waren hierover zo verheugd, dat zij een bede- en dankdag hielden wegens het eindigen van het Brits Bestuur. De Bataafse Regering in Nederland — de V. O. I. Compagnie was inmiddels opgehouden te bestaan — zond Mr. J. A. Uytenhage de Mist als Kommissaris-Generaal om de zaken aan de Kaap te regelen en de nieuwe Regering in te stellen. Hij heeft vele verbeteringen aangebracht, en zijn verdiensten voor de Kolonie zijn niet licht te overschatten. Wat de huwelijksbevestigingen betrof, vaardigde hij een Huwelijksordonnantie uit, waarin bepaald werd, dat de huweliken voortaan ook voor de Landdrosten der verschillende dorpen als huwelijkskommissarissen konden gesloten worden, en niet uitsluitend voor den huweliks-kommissaris te Kaapstad, zodat een vaak lange en moeilike reis naar de hoofdplaats voor een huwelijksbevestiging niet meer nodig was.

Voor de Kerk was van het grootste belang de Kerken-orde [1]) door De Mist voor de „Bataafse Volkplanting" uitgevaardigd. Die Kerken-orde bestond uit twee hoofddelen, met een liberaal beginsel, dat van de Hollandse vrijheidsgeest getuigde en de afstammelingen uit de vrije Nederlanden waardig was. Het eerste hoofddeel hield bepalingen in voor alle kerkgenootschappen, die alle vrij waren hun gevoelens openlik te belijden, en alle gelijke bescherming der wet genoten. Geen Burgerlike voorrechten waren meer verbonden aan een bepaalde godsdienstige belijdenis. Tevens was ieder Kerkgenootschap gebonden, zijn eigen leeraars te salariëren. Minder gunstig was de bepaling, dat de openbare school voortaan neutraal moest zijn, en dienen moest als „kweekplaatsen om goede burgers voor de staat te vormen", en als zodanig staan moest „onder het onmiddellijk toezigt en bestuur van het Gouvernement" (art. 18). De ongunstige zijde van de geest van de Franse Revolutie spreekt hier duidelik.

Het tweede hoofddeel was uitsluitend gewijd aan de belangen

---

[1]) Is te vinden achter het Alg. Reglement voor het bestuur der Ned. Hervormde Kerk in Zuid-Afrika van 1825, blz. 42 v.v., voorts in het Archief voor Kerkel. Geschiedenis verz. door N. C. Kist en H. J. Royaards, negentiende deel, (1848) blz. 321 v.v. en in de Beknopte Gesch. van de Nederd. Herv. Kerk aan de K. d. Goede Hoop door Mr. J. de Wet, 1888, blz. 92 v.v.

van „het Hervormd Kerk-genootschap, bij verre het talrijkste, en ten platte lande het enigste", en die dus de hulp van het Gouvernement het meest nodig had (art. 20). De predikanten van de Hervormde Kerk zouden door de Regering bezoldigd en door de Gouverneur aangesteld worden, die in alle kerkelike vergaderingen door twee Kommissarissen Politiek vertegenwoordigd zou zijn. Deze bepalingen waren toen nodig en werden niet als iets drukkends beschouwd. Anders zou het worden na 1806, toen Engeland voor de tweede keer zijn hand op de Kaap gelegd had, waarmee tegelijk de nationaliteiten-kwestie geboren werd. De Hollandse Kerk, die het nationale bolwerk in Zuid-Afrika zijn moest, kwam toen onder een Engelse Overheid te staan, die meermalen deze macht misbruikt heeft om de Hollandse Afrikaander in zijn diepste levenswortel aan te tasten. Zo begon de den Boeren onsympathieke Gouverneur Lord Charles Somerset (1814–1825), in stede de vakante plaatsen met Hollandse predikanten aan te vullen, vanaf 1818 gestadig predikanten uit Schotland in te voeren. Zijn doel was hiermede om de bevolking zo vlug mogelik te verengelsen, zoals hij in 1822 in een proklamatie verklaarde waarin bepaald werd, dat de Engelse taal uitsluitend de officiële taal van het land zou zijn,[1]) hoewel zeven achtste deel van de blanke bevolking geen Engels verstond. Maar de Schotse predikanten moesten het ze leren! Dit trof doel, want die predikanten begonnen al spoedig in de *Hollandse* kerk in het *Engels* te preken, en de Engelse taal aan te kweken. Deze taktiek werd door de opvolgers van Lord Charles Somerset voortgezet, en is een van de oorzaken, die er toe mede gewerkt hebben, dat later de Hervormde Kerk in Transvaal besloot om los te staan van de Kerk in de Kaap Kolonie.

Bijna terzelfder tijd als in Holland werden de Nieuwe berijmde Psalmen op 5 April 1775 in Zuid-Afrika ingevoerd. De Evangeliese Gezangen werden pas enige jaren na de invoering in Holland in gebruik genomen. Toen de Gezangen in 1807 in

---

[1]) Proclamatiën, Minuten, Advertentiën en Officieele Bekendmakingen van het Gouvernement aan de Kaap de Goede Hoop van den 10den Januari 1806 tot den 2den Mei 1825, blz. 559-560.

de Hervormde Kerk in Nederland ingevoerd werden, was de oorlog tussen Engeland en de Bataafse Republiek reeds enige tijd aan de gang, waardoor er geen vaart bestond tussen Holland en de Kaap. Men besloot daarop in Zuid-Afrika om de Gezangen in Engeland te doen overdrukken, zodat de invoering daarvan in de Hervormde Kerk in Zuid-Afrika op de tweede Zondag van Januarie 1814 kon plaatsvinden [1]).

De eerste Algemene Kerkvergadering in 1824.

De Kerken-orde van de Mist bevatte mede de belangrijke bepaling, dat „tenminste alle twee jaren voor de Hervormde Gemeenten deezer Volkplanting" een Algemene Kerkvergadering gehouden zou worden (art. 46). Door de tweede occupatie van de Kaap door Engeland kon de eerste Algemene Kerkvergadering pas 2 November 1824 samenkomen. In deze Vergadering merkt men al, dat de Hervormde Kerk in de Kaap Kolonie de eerste schreden op de weg van verengelsing gezet had. De pogingen van Lord Charles Somerset schenen voor verwezenliking vatbaar. Zoo werd bijvoorbeeld besloten om een Engelse uitgave van de Heidelbergse Catechismus te doen drukken om in de *Engelse* scholen te laten gebruiken door de kinderen die tot de *Nederduits* Hervormde Kerk behoorden. Het grondmotief van dit besluit was om uitvoering te geven aan de wens van de Gouverneur om de bevolking te verengelsen [2]). Tevens werd de wenselikheid besproken, dat de Kerk in Zuid-Afrika voortaan deel van de Schotse Kerk zou uitmaken, evenals zij vroeger van de Hervormde Kerk in Nederland deel uitgemaakt had. Om redenen van praktiese aard werd zulk een vereniging echter alsnog niet mogelik geacht. Het is vooral aan de tegenstand van sommige Hollandse predikanten te danken, die zich er niet mee konden verenigen, dat de Hervormde Kerk in de Kaap Kolonie aan een vreemde Kerk, zoals die van Schotland, onderworpen zou zijn, dat deze voorgestelde vereniging schipbreuk

---

1) A. Faure: Redevoering bij het Tweede Eeuwfeest op 6 April 1852, blz. 71.

2) Geo. Mc. Call Theal: Records of the Cape Colony vol. XIX, p. 494—501, alwaar de brief van de Komm. Politiek, Sir J. A. Truter, aan de Gouverneur voorkomt.

geleden heeft. Deze wens om met de Schotse Kerk te verenigen is later herhaaldelik nog een onderwerp van bespreking in de Kaapse Kerk geweest, het laatst in 1912, toen een Deputatie uit de Kaapse Kerk onder leiding van zijn moderator Ds. A. I. Steytler in de Synode van de Presbyteriaanse Kerk verscheen, en de wenselikheid van vereniging in de vergadering neerlegde [1]). De invloed van de Schotse predikanten heeft zich op nationaal gebied in de Kaap Kolonie sterk doen gelden. De doorwerking er van zou geleid hebben tot een volslagen ondergang op nationaal gebied, was het niet dat de Kaap Kolonie later telkens van uit de Transvaal en de Oranje Vrijstaat wakker geschud werd. Een halve eeuw na deze eerste Synode kon een van de Schotse predikanten dan ook schrijven, dat „men geen profeet behoeft te zijn om te zien, dat met verloop van tijd het ten opzigte van taal met onze kerk zal gaan, gelijk met hare zuster van Amerika..... De openbare eere dienst zal ook allengs in het Engelsch moeten gehouden worden". [2]) Het was tegen deze vreemde overheersing, dat de Hervormde Kerk zich in Transvaal steeds heeft gekant, waarom zij mede besloten heeft niet onder de Synode van de Kaapse Kerk te staan, doch een zelfstandige Kerk uit te maken, met eigen Kerkelike wetten.

Toch heeft deze eerste Algemene kerkvergadering ook veel goed werk gedaan. Het geven van Godsdienstonderwijs werd op een beter voet gebracht. Tevens werd krachtig de wens uitgesproken om een Theologies Seminarium op te richten, opdat de Kerk haar predikanten zelf zou kunnen opleiden. Hieruit blijkt hoe men zichzelf bewust geworden was. De Kerk in de Kaapkolonie was een zelfstandige Kerk geworden en moest haar levenskracht ontplooien. Het Theologies Seminarium is echter pas in 1858 tot stand gekomen, toen de Theologiese School te Stellenbosch ingewijd werd. Een ander belangrijk moment in de werkzaamheden van deze Vergadering was het opstellen van een „Algemeen Reglement voor het Bestuur

---

[1]) De Hervormer, 15 Oktober 1912, blz. 6.

[2]) John Mc. Carter: Geschiedenis der Ned. Gereformeerde Kerk in Z. Afrika, blz. 165.

der Ned. Hervormde Kerk in Zuid Afrika", waardoor het bestuur der Kerk behoorlik ingericht werd, zodat datgene wat levenskrachtig was in de Kerk gelegenheid kreeg zich te ontwikkelen. De Kerkenorde van de Mist werd beschouwd als de „Grondwet der Hervormde Kerk", waarvan het nieuwe Reglement slechts een modifikatie was. Men ging uit van de beginselen in 1816 door de Nederlands Hervormde Kerk, de Moederkerk, aangenomen en toegepast. Het nieuwe Reglement was dan ook grotendeels ontleend aan het Algemeen Reglement in dat jaar in Nederland aangenomen, en de Synodale Reglementen later in den Haag ontworpen. Dit Reglement vormt heden ten dage nog de grondslag van de verschillende Zuid Afrikaanse Kerken, behalve van de Gereformeerde Kerk. Het heeft een hechte eenheid in de Kerk gebracht, en de weg gewezen tot een demokratiese kerkinrichting. Duidelik is het beginsel naar voren gebracht, dat de Kerk niet bestaat uit een groep van plaatselike Kerken, die eigenlik als droog zand aan elkaar hangen, doordat ieder Gemeente zich, wanneer hij zulks verkiest, aan het Kerkverband onttrekken kan. De Zuid Afrikaanse Kerk heeft van de aanvang af het beginsel aanvaard van de Algemene Kerk en de plaatselike Gemeente, een beginsel, dat nu nog een van de kenmerken is van de Hervormde Kerk in Transvaal [1]). De Algemene Kerk vormt een ondeelbaar geheel, waarvan geen plaatselike Gemeente zich kan afscheiden. Hoogstens kunnen de leden van de plaatselike Gemeente ophouden leden van de Algemene Kerk te zijn, waardoor zij dan ook alle aanspraak op de kerkelike voorrechten, geestelik zowel als stoffelik, verliezen. De plaatselike Gemeente toch organiseert zich afzonderlik van wege de afstand. Dit beginsel ligt ten grondslag aan de hele bouw van het Algemeen Reglement.

Uit dit Reglement, door de Kerk zelve opgesteld, blijkt duidelik hoe de *Hollandse* Kerk aan het *Engels* Gouvernement ondergeschikt was. Men moest de regeling aanvaarden, dat de Gouverneur in de kerkelike vergaderingen door zijn Kommissarissen vertegenwoordigd werd, terwijl ieder besluit van de Algemene Kerk-

---

1) Zie Hoofdstuk 6.

vergadering zowel als van de Ring eerst van kracht werd nadat de Gouverneur zijn sanctie er aan verleend had. Door de nationaliteiten-kwestie waren de moeilikheden hieraan verbonden nog veel groter.

Van deze knellende banden is de Kerk gedeeltelik eerst verlost in 1843, toen zij een nieuwe Ordonnantie van de Engelse Gouverneur ontving. In het jaar, dat aan deze Ordonnantie voorafging, heeft de Algemene Kerkvergadering de officiële naam der Kerk, die tot hiertoe „Nederduits Hervormd" was, veranderd in „Nederduits Gereformeerd". Er werd gebroken met het systeem van Kommissarissen Politiek. Voortaan kon de Kerk vrij zijn in haar verschillende vergaderingen, en ook was de sanctie van de Gouverneur op de gemaakte bepalingen niet meer nodig. De vrije ontwikkeling van het kerkelik leven was aan de Kerk overgelaten, zolang hare besluiten niet strijdig waren met de Ordonnantie.

Toch bevatte deze Ordonnantie ook nog grote bezwaren. Er werd duidelik in uiteengezet hoe de Kerk beperkt was tot de grenzen van de Kaap Kolonie, iets wat men in de boezem van de Kaapse Kerk niet altijd heeft ingezien. Zodra men zich buiten de grenzen van de Kolonie vestigde, moest men dus als vanzelf ophouden lid van de Kaapse Nederduitse Gereformeerde Kerk te zijn.

Zodanig was de toestand op kerkelik gebied in de Kaapkolonie tijdens de Grote Trek. De overheersende Engelse geest heeft vooral er het zijne toe bijgedragen, dat de oude Emigranten, die zich in het Overvaalse gevestigd hadden, langzamerhand gevoelden, dat zij niet onder één kerkverband met de Kaapse Kerk konden zijn, als zij hun nationaal karakter tegen Albions listen wilden beschermen.

Bovendien kent de Ned. Geref. Kerk geen onderscheid tussen de Blanken en de Zwarten, wat in Zuid Afrika met zijn kleurlingenvraagstuk veel heeft bijgedragen tot een ongewenste gelijkstelling. Hierdoor is de Kerk als Kerk niet bij machte om dit kultuurprobleem te helpen oplossen. In 1857 heeft de Algemene Kerkvergadering zelfs onomwonden uitgesproken dat de gelijkstelling schriftmatig en wenselik is.

De Agitatie van de zendelingen van het Londense Zendelingen Genootschap.

Het was in de eerste helft der achttiende eeuw dat de Hernhutter zendeling George Schmidt zich te Baviaanskloof, tans Genadendal, neerzette, om onder de Hottentotten te arbeiden. Zijn werk was niet zonder vrucht, doch hij moest ermede ophouden, wegens de onverdraagzaamheid der toenmalige Kerk jegens andere gezindheden. Het begin van een groots werk moest hierdoor gestaakt worden, terwijl de Kerk zelf zo goed als niets voor dit werk deed. Een halve eeuw later werd het werk der Hernhutters weer hervat, toen opnieuw drie zendelingen uitgezonden werden. Bij hun aankomst zagen zij hoe het werk van Schmidt niet vergeefs was geweest. Er was nog een oude Hottentottin, die door Schmidt gedoopt was, en al die jaren door trouw haar Hollands Nieuw Testament bewaard had. Zij begroette de zendelingen met een „God zij gedankt!" De Hernhutters konden nu rustig hun werk doen, want er was een groter geest van verdraagzaamheid gekomen jegens andere gezindheden, dan er in de dagen van Schmidt was. De Hernhutterse zending was altijd bij de blanke bevolking zeer populair; zij werd aangemoedigd. In latere jaren wilde Piet Retief zelfs stappen nemen om Hernhutters onder de kaffers in Natal te krijgen. Zij hebben zich rustig bij hun werk bepaald, zonder een oplossing van het Naturellen vraagstuk te zoeken ten koste van de Blanken, die de dragers waren van de christelike beschaving.

Geheel anders waren de zendelingen van het Londense Zendelingengenootschap. Zij lieten zich voortdurend in met het Naturellen vraagstuk, dat zij echter niet begrepen, en kozen dan altijd partij tegen de Boeren. Hun voortdurende bemoeiïngen met de politiek brandmerkten hun als de vijanden van de blanke bevolking. Mannen als van der Kemp en Read zetten zelfs menigkeer de Zwarten tegen de Blanken op, en het is aan hun optreden te danken, dat de zending onder vele Boeren zo inpopulair zou worden. David Livingstone heeft een halve eeuw later dan van der Kemp en Read door zijn beruchte zendingsmethode de inpopulariteit van het Londense Zendelingen-genootschap bevestigd.

Van der Kemp was een aanhanger van de wijsgerige school van Rousseau, die leerde, dat de natuurstaat de ideale staat

was. Hij werd dan ook op zijn oude dag, na in Holland een eigenaardige levensloop gehad te hebben, een Hottentot onder de Hottentotten. De kleding van een beschaafde legde hij af, en was te vreden met een broek, een jas (baadje) en een paar sandalen, terwijl hij een zwarte meid, een door hem vrijgekochte slavin, tot vrouw koos. Vroeger in Holland was hij ook getrouwd geweest en wel met een vrouw, die hij ten huwelik gevraagd had zonder haar ooit tevoren gesproken of gezien te hebben, terwijl een huweliksaanzoek bij een visvrouw enige uren vroeger afgewezen was.

Het optreden van van der Kemp en Read was zeer inpopulair. Op hun zendingspost te Bethelsdorp vergaderden zij de Hottentotten, die echter niet tot arbeiden werden aangespoord, zoodat roven en stelen aan de orde van de dag was, waardoor allerlei onaangenaamheden met de Boeren voorvielen. Daarop begon van der Kemp zijn lastercampagne tegen de Boeren, die erop uitliep, dat de Regering een speciaal Hof benoemde om de verschillende beschuldigingen van moord en mishandeling door de Boeren op de Hottentotten te onderzoeken. Het resultaat was, dat de fiktie en de fantasie van van der Kemp en Read duidelik aan de dag kwamen. Hun klachten in Engeland tegen de Boeren bleken laster te zijn. Meer dan achtenvijftig blanken moesten voor dit hof verschijnen, en meer dan duizend getuigen, doch geen enkel geval van moord werd bewezen. Dit verbitterde de Boeren tegen het Londense zendelingengenootschap. De laster werd echter voortgezet door Dr. Philip, die in 1819 superintendent van dit genootschap aan de Kaap werd. Ook hij verdedigde de mening dat de „arme heidenen" door de Europeanen onrechtvaardig behandeld werden, een mening die door de historie ten sterkste weerlegd wordt. Tengevolge van deze laster heeft de Minister van Kolonieën, Lord Glenelg, in de jaren 1835-1838 op aanstoken van de Londense zendelingen in Zuid Afrika een fatale Naturellen politiek gevoerd, waardoor de Grensboeren geheel aan de genade van de Kaffers overgeleverd werden [1]).

---

[1]) Dr. Leyds: De Eerste Annexatie van Transvaal 1906, blz. 21-26.

HOOFDSTUK II.

De Grote Trek. De Kerkelike toestanden onder de Voortrekkers in Natal, en in Trans Oranje tot 1854.

De Emigratie.

Op het platteland schikte men zich niet zo geredelik onder het bestuur van het nieuwe Bewind. Vooral onder de Grensboeren heerste een grote ontevredenheid van wege de naturellenpolitiek van Engeland,[1]) die uiteindelik er op uit liep, dat velen besloten de Kolonie met zijn Bestuur, dat hun geen bescherming bood, te verlaten. Het onbekende gingen zij in om daar hun eigen Staat te hebben, om zichzelf te zijn. De onzekerheid van lijf en goed door de verkeerde naturellenpolitiek van Engeland kunnen wij als grondoorzaak van de Trek noemen. De Gouverneur, Sir Benjamin d'Urban, beschreef deze Voortrekkers als „een dapper, geduldig, vlijtig, ordelijk en godsdienstig volk, de ontginners, de verdedigers en de belastingbetalers van het land", „de keur der Grensboeren".[2]) Waar zij heen trokken hebben zij te midden van verwarring tussen de verschillende steeds elkander bevechtende Kafferstammen orde gebracht en de weg gebaand in het barbarendom voor beschaving, en de Christelike Kerk geplant.

Toch heeft Engeland deze Trekkers nooit met rust gelaten, maar hen altijd vervolgd en verjaagd. Niettegenstaande bij de aanvang van de Grote Trek van Engelse kant ten duidelikste was verklaard, dat er geen wet bestond, die de Grensboeren verhinderen kon om over de grenzen van de Kolonie te trekken en op te houden Britse onderdanen te zijn, heeft Engeland toch steeds, als het in zijn kraam te pas kwam, de hand op hen

---

1) Dr. W. J. Leyds: De Eerste Annexatie van Transvaal, blz. 21-48.
2) Dr. W. J. Leyds; t. a. p., blz. 37.

gelegd, en het land, dat zij ontgonnen hadden, geannexeerd. De hele geschiedenis van Zuid Afrika is één aanklacht tegen Albions onoprechtheid. Het eenmaal gegeven woord werd steeds gebroken en het gesloten traktaat immer met de voeten vertreden. Er is haast geen bladzijde uit de geschiedenis van Zuid Afrika in de negentiende eeuw, die niet spreekt van Engelands landhonger.

De uittocht vond in groepen plaats. De Trek van van Rensburg en Trigardt was reeds ver in het Noorden, toen achter hen de lagers van Hendrik Potgieter en Gert Maritz volgden, en op het Vrijstaatse Hogeveld voorlopig halt hielden. Hier voegde Piet Retief zich in April 1837 bij hen.

Deze Emigranten hadden bij het verlaten van de Kolonie allerlei pogingen gedaan om een predikant mee te krijgen, doch de Moederkerk in de Kolonie was hun weinig welwillend gezind, en liet deze pioniers van de beschaving naar de binnenlanden geheel aan hun lot over. Op verzoek van de Engelse Gouverneur gingen vele predikanten heftig tegen de Trek te keer, en verklaarden, dat niemand hunner zich bij deze Emigranten zou voegen. Zelfs weigerden sommige predikanten de doop te bedienen aan jonge kinderen van ouders, die ver uit de Kolonie kwamen en hun kinderen in het voorbijgaan nog eerst wilden laten dopen, alvorens de wildernis in te gaan. [1]) Dit is begrijpelik als men bedenkt, dat de meeste predikanten in de grensdistrikten in die dagen tot de ingevoerde Schotse predikanten behoorden. Alle pogingen van de Voortrekkers om geestelike hulp te verkrijgen bleven vruchteloos.

Toen de aartsvaderlike Jakobus Uys zich in Mei met zijn kinderen en kleinkinderen, ten getale van honderd, bij de Trek voegde, werd hem in het voorbijtrekken te Grahamstad door de Engelse ingezetenen een grote Statenbijbel geschonken, als bewijs van hun hoogachting. In de opdracht voor in de Bijbel maakten zij melding van de vergeefse ijver van Uys om een predikant mede te krijgen. [2])

Van af het Vrijstaatse Hogeveld brachten de Trekkers een

---

[1]) Gustav. S. Preller: Piet Retief 1912, blz. 65 en 66.

[2]) J. C. Chase, Natal Papers, Vol. I p. 93.

beroep uit, en waarborgden een traktement van drieduizend Rijksdaalders, doch zonder gevolg. Ook was de heer Andries Pretorius, die toen nog in de Kaapkolonie woonde, door hen verzocht alles in het werk te stellen om toch een predikant te krijgen. Pretorius wendde zich met dit doel tot verscheidene predikanten, en met name tot de heer van der Lingen, predikant aan de Paarl. Maar ook deze pogingen waren te vergeefs. [1])

Nu had de partij van Gert Maritz, toen zij geen predikant konden krijgen, een ongeordende zendeling mee genomen om als leraar onder hen te dienen. Het was de heer Erasmus Smit, [2]) die gehuwd was met een zuster van Gert Maritz. Daar hij niet geordend was, waren er velen, vooral van de partij van Potgieter, die hem niet als predikant wilden erkennen. Zij gingen liever des Zondags naar de dienst van de Wesleyaanse zendeling Archibald, die te Tabanchu zijn zendingspost had. Archibald preekte in het begin ook wel eens in het lager van Potgieter, en het scheen zelfs of Smit geheel door Archibald verdrongen zou worden. Hij heeft er dan ook wel eens over gedacht naar de Kaapkolonie terug te keeren. Het bezwaar tegen hem was, dat hij niet geordend was, want aan een behoorlike ordening werd veel gewicht gehecht.

---

[1]) De Volkstem, 11 November 1913, a. w. twee brieven van Pretorius voorkomen.

[2]) Erasmus Smit was in 1778 in Amsterdam geboren. Hij was slechts een jaar oud toen zijn moeder stierf. Toen zijn vader als onderstuurman van het schip „Doggersbank" naar Oost-Indië vertrok, werd Erasmus in Augustus 1786 in het Aalmoezeniers weeshuis te Amsterdam geplaatst, waar ondermeer ook kinderen van zeevarende weduwnaars verpleegd werden. Hij bleef er ook nadat hij mondig was, en vertrok eerst op 28 Nov. 1801 uit het huis om zendeling te worden. De opleiding ontving hij bij de direkteuren van het Nederl. Zendelingengenootschap, en werd op 5 Sept. 1802 met nog een Amsterdamse weesjongen, K. van Eeckhout, en zekere C. Roesteen, een vijftigjarige landbouwer te Rotterdam, „ingezegend" met het vooruitzicht in Zuid-Afrika onder de kleurlingen te gaan arbeiden. Deze inzegening, ook wel „plegtig afscheid" genoemd, was niet een ordening door de handoplegging en gaf geen recht tot het bedienen van de sakramenten. Het bestond alleen hierin, dat in de bidstond van de maandelikse bijeenkomst van het genootschap hun de „last opgelegd en een plegtig vaarwel gezegd" werd. — Zie de Berigten van het Genootschap 1802, blz. 63. Op 20 September 1802 gingen deze

Piet Retief werd al dadelik bij zijn aankomst door de verschillende groepen van Trekkers als algemene leider verkozen, met de titel van „Gouverneur". Hij begreep ten volle van welk gewicht het was, dat ook de kerkelike zaken behoorlik geregeld werden, en wilde Smit als vaste leraar doen optreden, met een behoorlik traktement. Op Zondag 23 April zou hij hem als zodanig aan de Gemeente „voorstellen". Smit hield voor die gelegenheid een „inwijdings predikatie", en toen hij na afloop daarvan op 'n wenk van Retief het formulier van zijn bevestiging zou lezen, ontstond er „een groote onstichtelijke beweging in de kerk," zodat de bevestiging niet kon doorgaan. Door toedoen van Retief kon dit pas op Zondag 21 Mei plaats vinden. Retief stelde hem met een aanspraak aan de Gemeente voor, en hij las zelf het formulier, en deed zichzelf de gewone vragen. [3]) Voortaan kon Smit dus als predikant optreden, met het recht de sakramenten te bedienen en huweliken in te zegenen. Doch hierdoor werd hij nog niet door allen als predikant erkend. Velen bleven in hem de ongeordende zien. Smit begreep ten volle, dat hij zijn steun van Retief moest verwachten, en voegde zich al spoedig bij zijn lager. Zij, die hem niet erkenden, lieten hun huweliken door de huwelikskommissaris Maritz voltrekken. Zelfs de vrome Carel Celliers erkende Smit niet, en hield oefeningen tegenover hem. Voor zover hij

---

eerste zendelingen van het genootschap te Texel onder zeil. Door zware stormen kwamen zij echter in Amerika terecht, waar van Eeckhout en Roesteen gebleven zijn, terwijl Smit op 16 Oktober 1804 eindelik de Kaap bereikte. Daar had hij moeilikheden doordat hij niet geordend was, en werd gelast zich van oefeningen te onthouden. Na een enigszins moeilike loopbaan trad hij in 1814 in dienst van het Londense Zendelingengenootschap, en werkte eerst onder de Bosjesmannen te Genadenberg en sedert 1822 onder de Hottentotten te Stellenbosch. Daar het Londense Genootschap, dat in die dagen zijn zendelingen zeer slecht bezoldigde, hem in 1830 niet meer onderhouden kon, geraakte hij in moeilikheden. Hij onttrok zich uit de dienst van het Genootschap en werd onderwijzer te Olifantshoek (tans Alexandria).

Enige van bovenstaande gegevens zijn ontleend aan het Archief van het Aalmoezeniers weeshuis te Amsterdam. Zie verder Dr. E. F. Kruyf, Geschiedenis van het Nederlandsche Zendelingengenootschap, blz. 71-81.

[3]) Uit het Dagboek van Erasmus Smit, „geredigeerd" (!!) door H. F. Schoon, 1897, blz. 20 en 22.

geen tegenstand ondervond deed Smit zijn werk met toewijding. Des Zondags preekte hij gewoonlik twee malen. Als kerkgebouw deed in de regel een grote tent dienst, waarvoor twee wagens naast elkaar getrokken werden met een zeil er over heen gespannen, zodat deze „reizende gemeente" in zijn vergaderingen tegen zon of regen beschud was. Het Reglement van 1824 werd als kerkelike wet beschouwd. [1]) Smit gaf ook katecheties onderricht en zijn vrouw onderwees de jeugd.

De Vestiging in Natal.

Retief had zijn ogen naar Natal gericht. Daarom wendde hij zich tot dè Zoeloe Koning Dingaan om een stuk land te kopen. Daar zou dan een Republiek gesticht en een geordende Christelike maatschappij gevestigd worden. Retief wilde ook de Moraviese Zending onder de Zoeloes bevorderen. [2])

Het was in Februarie 1838, dat Retief zich met 66 man naar Dingaan begaf om de koop van Natal finaal te sluiten. Hij had reeds de koopakte in zijn zak, toen Dingaan hem met zijn manschappen zo verraderlik liet vermoorden. De Zoeloe Koning zond hierop zijn zwarte benden naar de Boeren lagers, waar men niets vermoedde, om het bloedbad verder voort te zetten. Daar men zich niet haastig in staat van verweer kon brengen, werden vele Trekkers op de wreedaardigste wijze vermoord. De Emigranten kwamen hierdoor in grote ellende, en leefden voortdurend in gevaar door de Kaffers overvallen te worden. Onder leiding van Potgieter en Piet Uys werd een aanval op de Zoeloes gemaakt, doch deze mislukte, terwijl Uys het leven er bij verloor. Potgieter zag er verder geen heil in om langer in Natal te blijven, en trok over de Drakensbergen en over de Vaalrivier. Vele Trekkers wilden echter het land, dat zij wettig van de Zoeloes gekocht hadden, niet zo maar weer verlaten. Sommigen van hen beschouwden het terugtrekken van Potgieter zelfs als een „vlucht". Het was in deze dagen van ellende, toen het gevaar van alle kanten dreigde, dat de Engelse Gouverneur aan de Kaap op 6 September een Prokla-

---

1) Dagboek, blz. 54 en 55.
2) Dagboek, blz. 88.

matie uitvaardigde om het verkopen van kruit en lood aan de Boeren in Natal te verbieden!

Kort hierop voegde Andries Pretorius van uit Graaff-Reinet zich bij zijn bedrukte broederen. Hij werd dadelik tot Kommandant Generaal gekozen, en organiseerde een ekspeditie van 407 man tegen Dingaan. Men besefte welke grote dingen er op het spel stonden; want wat zou er van de Emigranten worden als dat handje vol Boeren door die duizende Zoeloes uitgemoord zou worden! Toen heeft Pretorius en zijn legertje, even als Willem van Oranje eenmaal gedaan had, met de Potentaat der Potentaten een Verbond gesloten. Zij beloofde de dag, waarop God hun de overwinning op de Kaffers zou geven, tot in de verste nageslachten immer als een dankdag aan Zijns Naams gedachtenis te wijden. Die overwinning viel op Zondag 16 December 1838, toen meer dan 12000 Zoeloes het legertje van Pretorius aanvielen. In een hevige worsteling werd de Zoeloe legers een volkomen nederlaag toegebracht. Enige duizende Zoeloes sneuvelden, en het water van de rivier op het slagveld werd rood gekleurd van het bloed van degenen, die er terecht kwamen. Sedert die dag draagt die rivier de naam van Bloedrivier. Aan de kant van de Boeren waren slechts drie personen licht gewond. De legers van Dingaan werden verspreid en de Koning zelf nam de vlucht na eerst zijn hoofdstad in brand gestoken te hebben. Deze overwinning was meer dan een overwinning van de Boeren op de Kaffers, het was een overwinning van de beschaving op het barbarendom. De weg werd hierdoor voor het Christendom in Zuid-Afrika gebaand.

Na deze overwinning werd de Republiek Natal door de Boeren gesticht, met het nieuw aangelegde dorp Pieter Maritzburg als hoofdplaats. Een geregelde regering werd ingesteld, en de Trekkers konden zich rustig vestigen.

Erasmus Smit, die door de dood van Retief zijn grootste steun verloren had, hield in deze tijd op predikant van de Boeren te zijn, die er een bezwaar in bleven zien dat hij niet geordend was. In zijn plaats trad op de behoorlik geordende Amerikaanse zendeling Daniël Lindley, die vroeger predikant van de Presbyteriaanse Kerk in de Zuidelijke Staten

van Noord-Amerika was geweest. Hij had zich daarna in dienst van de Amerikaanse zending gesteld, en had zijn zendingspost onder de Zoeloes. Wegens de oorlog moest hij die post verlaten, en werd hij de opvolger van Smit als predikant onder de Voortrekkers. [1]) Zijn verhouding tot de Amerikaanse Zending werd echter niet verbroken. Zijn standplaats was te Pieter Maritzburg, waar intussen een kerk gebouwd was, terwijl hij ook Weenen en Winburg als centra van zijn arbeid had en in 1842 ook een herderlik bezoek bracht aan Potchefstroom in Transvaal. In de eerste drie jaren van zijn verblijf onder de Voortrekkers (1841-43) heeft hij te Pieter Maritzburg, Weenen, Winburg en Potchefstroom 1383 kinderen gedoopt, 583 lidmaten bevestigd en 97 paren getrouwd.[2])

Nu de macht van Dingaan gebroken was verscheen plotseling een andere macht op het toneel om de rust te verstoren. Het was Engeland, dat zich gereed maakte om het land, waar de Boeren orde gebracht hadden, nu kalmpjes in te palmen. Het einde van de zaak was dat Natal, het land gekocht met bloed en tranen, in 1843 door Engeland geannexeerd werd.

De Voortrekkers waren zeer aan Lindley gehecht, en tevreden met zijn werk. Maar hij had zich slechts tijdelik als predikant onder hen verbonden: zijn doel was en bleef het zendingswerk onder de Zoeloes. Bovendien was het werk te veel voor één predikant, en de uitgestrektheid van de Gemeenten veel te groot. De Voortrekkers herhaalden daarom hun smeekstemmen naar de Kaapse Kerk om hulp.

Toen Pretorius in 1839 de Kolonie verliet, om zich bij zijn verdrukte broederen in Natal te voegen, deed hij ook nog eerst, evenals de andere Emigranten vóór hem gedaan hadden, zijn uiterste best om een predikant uit de Kaapkolonie te krijgen. Er bleef niets over dan te klagen hoe „grievend" het hem was, dat geen van de predikanten naar de „verdoolde schapen" wilde gaan. [3]) In 1840 waren de predikanten Reid

---

[1]) John Bird: The Annals of Natal, vol. II, p. 360.

[2]) Bird vol. II p. 358, 359. Ten onrechte noemt J. du Plessis: A History of Christian Missions in South Africa, p. 230, deze opgave voor de gehele ambtsvervulling van Lindley onder de Voortrekkers.

[3]) De Volkstem 11 November 1913, a. w. de brieven van Pretorius.

van Graaff Reinet en Taylor van Cradock bereid de Emigranten te bezoeken, doch de Ring van Graaff Reinet stond hun niet toe tijdens dat bezoek de sakramenten te bedienen, waardoor zij van hun voornemen afzagen, [1]) Met dit alles bleef de behoefte aan geestelike verzorging onvervuld. „Waar blijven onze Afrikaanse predikanten, dat zij niet onder ons willen komen?" — klaagde een stem in 1840 uit Natal. — „Hebben deze eerwaarde heren geen nationaal gevoel; of denken zij dat zij hier niet genoeg voor hun onderhoud zullen vinden? Als zij dat menen dwalen zij. Laten zij zeggen wat zij jaarliks begeren, en zij zullen ervaren hoe zeer wij Emigranten aan de zaak van God en Christus gehecht zijn. Hoe is het mogelik, dat onze geliefde Afrikaanse predikanten geen roeping voelen om zich in ons midden te vestigen! Denken zij niet aan Jona, die naar Nineveh gaan moest? Denken zij niet aan de Apostelen en Christenen die, in weerwil van alle tegenstand, het Evangelie van land tot land hebben gebracht? Denken zij niet dat ook wij, die Gods schepselen zijn, de sakramenten van Christus behoeven? Wil de zo hoog geprezen heer Albertijn [2]) niet tot ons komen? Willen ook niet andere predikanten tot ons komen? Tans kunnen wij drie gebruiken, en binnen kort meer. Ons aantal vermeerdert dageliks. Men kan over deze godsdienstzaak niet genoeg spreken. Vele, vele kinderen wachten er op om gedoopt te worden; vele jongelieden om aangenomen te worden; vele lidmaten om het heilig sakrament te ontvangen." [3]) De „vele aanzoeken" naar de Kaapkolonie waren echter „niet van dat gevolg" waarop de Emigranten „als broeders van dezelfde moederkerk hadden mogen hopen." [4]) In de Kaapkolonie verontschuldigde men zich door op eigen gebrek te wijzen. Er was wel gebrek aan predikanten, maar niet zò groot, dat men niet had kunnen helpen. De grondoorzaak was, dat de Kerk in de Kaap meer

[1]) Ned. Z.-Afr. Tijdschrift 1841, blz. 76, 77. Elpis, algemeen Tijdschrift voor Zuid-Afrika 1858, blz. 6.

[2]) De heer P. K. Albertijn, die in 1840 als proponent uit Holland was terug gekeerd.

[3]) Chase: Natal Papers, vol. II p. 130.

[4]) J. Stuart: De Hollandsche Afrikanen, blz. 172, a. w. een brief van de Kerkeraad van Pieter Maritzburg, ged. 28 April 1842.

en meer onder de Engelse beademing was gekomen, en men de Trek niet sympathiek genoeg was.

Doordat de Voortrekkers haast van alle verkeer met de buitenwereld afgesloten waren, was men niet altijd goed op de hoogte met hun omstandigheden. In Holland was een enkel bericht over hun „landverhuizing" doorgedrongen, maar men wist eigenlik niet goed wat er gaande was. De heer Jacob Swart, ouderling van de Ned. Hervormde Gemeente van Amsterdam, had de berichten over hen nauwkeurig gevolgd, en trachtte eindelik in het Handelsblad van 22 April 1840 de belangstelling in Nederland voor hen op te wekken. Tengevolge hiervan werd door een Amsterdamse koopman, de heer G. G. Ohrig, een schip „De Brazilië" uitgerust om op zijn reis ook Natal aan te doen, en zodoende met hen in verbinding te komen; en een van zijn kantoorbedienden, zekere J. A. Smellekamp [1]) werd als super-carga aangesteld. Voor eigen rekening gaf Jacob Swart enige boeken voor hen mee, en het Nederlandse Bijbelgenootschap schonk verschillende bijbels voor dit doel. Op 26 Maart 1842 liet de Brazilië in de baai van Natal het anker vallen. De blijdschap onder de Voortrekkers over deze belangstelling was zeer groot. Wie van hen had ooit van zulk een schone verrassing kunnen dromen! Tot dusver was het hun aan alle kanten moeilik gemaakt, en nu kwam er op eens een schip opdagen uit Holland, het oude Moederland! Daar was men hun in elk geval sympathiek gezind. Met uitbundige feestvreugde werd Smellekamp ontvangen. Hij werd mee genomen naar de hoofdplaats Pieter Maritzburg, waar hij onder vlaggengewapper als een vorst zijn intocht deed, en men verschillende eremaaltijden voor hem aanrichtte. Geen wonder dat de Voortrekkers in deze dagen, toen Engeland bezig was hun land te roven, het oog richtten naar Holland, vanwaar plotseling deze onverwachte belangstelling was komen opdagen. Men besloot zich onder de bescherming van Willem II

[1]) Smellekamp, geboren in 1812, begon zijn loopbaan in Amsterdam als bediende bij de makelaars in assurantiën, de firma Vos en Zonen, en ving later aldaar een grossierderij in gedistilleerd aan. Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman: Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel II in voce Smellekamp.

Koning der Nederlanden te stellen als Souverein Vorst. Smellekamp verzekerde hun „de bescherming van Holland", waaraan hij zijn naamtekening hechtte met deze bewoordingen: „Geaccepteerd in naam van den Koning der Nederlanden, onderworpen aan Zijner Majesteits formele goedkeuring"! Hij verzekerde hun verder, dat zij spoedig van predikanten en onderwijzers zouden voorzien worden. Zij stelden Smellekamp nu in staat om, door zijn reiskosten te betalen, rechtstreeks door het land naar Kaapstad te gaan, en vandaar naar Holland terug te keren, terwijl hij van de nodige brieven aan de Koning van Holland voorzien werd. Deze daad, waartoe Smellekamp niet het minste recht noch bevoegdheid bezat, zou nog een lange en zure nasleep met zich voeren. De Koning van Holland kon en wilde zich met deze zaak natuurlik niet inlaten, want dit zou slechts moeilikheden met Engeland geven.

Smellekamp bracht ook een brief van de kerkeraadsleden van Pieter Maritzburg aan Jacob Swart mee, waarin zij hun blijdschap en dank uitdrukten voor de ondervonden belangstelling. In die brief schreven zij over hun beklagenswaardige toestand. „Vooral groot is het gebrek aan de noodige Leeraars in twee bevolkte Districten," — aldus luidde het, — „die daarvan ontbloot, en dus verstoken zijn van die zegeningen en troost, die met de regelmatige viering van den Sabbat en godsdienstig onderwijs, bijzonder op dien dag, altoos gepaard gaan, terwijl het zwaarmoedig vooruitzigt, voor het aankomend geslacht, zonder onderwijzers, zonder leiding, zonder voorbereiding tot die pligten, waartoe zij eenmaal door den Staat geroepen zullen worden, ook algemeene neerslagtigheid veroorzaakt, terwijl de vele aanzoeken, die wij deswegens in de kolonie aan de Kaap gedaan hebben, niet van dat gevolg zijn geweest, waarop wij als Broeders van dezelfde moederkerk hadden mogen hopen, zoo als UEerw. uit de bijgaande missive, die onbeantwoord is gebleven, zelve zult kunnen zien." [1])

Tevens vroegen zij om „Een groote kerk-bijbel met onze gewone oude kerkformulieren, en gebeden zooals in onze Hollandsche kerken gebruikelijk.

---

[1]) Stuart: De Hollandsche Afrikanen, blz. 170-172.

Psalmen, gezangen, en het Nieuwe Testament.

Oude en Nieuwe Testamenten.

Eenige predikatie-boeken, waaronder die van Kist, Bijbelhistorie van Van der Palm; van Lier.

Schoolboeken voor eerstbeginnenden, en meer gevorderden. Schrijfbehoeften, leijen, grifjes, enz."

Op initiatief van Swart werd nu een kommissie gevormd waartoe behoorde de heer Rooyens, Professor te Amsterdam, de heren Broes, van Voorst en Bruinier, predikanten van de Hervormde Gemeente van Amsterdam, en de heer Swart. Die kommissie besloot om een predikant en een onderwijzer uit te zenden, alsmede zoveel mogelik de gevraagde en ook andere boeken, terwijl zij voor dit alles zelve de kosten zouden dragen.

Andermaals werd de Brazilië uitgerust door een handelsvereniging, met Smellekamp als super-carga, met het doel op de reis de Oostkust van Afrika en bepaaldelik Natal aan te doen. Het verliet Nederland in het begin van 1843 voor de tweede maal. De genoemde geestelike kommissie zond de proponent P. N. Ham [1]) en echtgenote, en de onderwijzer Martineau uit, die allen door de Kommissie uitgerust en van ruime voorraad voorzien waren. Het schip arriveerde op 7 Mei, doch de Britse autoriteiten weigerden volgens bevel uit Engeland een landing toe te staan. Het was juist in de dagen, dat de Engelse versterkingen te Natal waren aangekomen. Dit bracht grote ontsteltenis bij de Boeren te weeg, want zij verwachtten nu juist antwoord uit Holland op hun sessie van Natal aan de Koning. Er bleef niets anders voor de Brazilië over dan te vertrekken. De Boeren, die zo vurig op een predikant gehoopt hadden, moesten zien, dat hun wens op het punt van vervulling weer verijdeld werd. Smellekamp trachtte nu over Delagaobaai

[1]) Ham werd op 30 Juni 1828 als student in de godgeleerdheid te Utrecht ingeschreven, en in 1834 door het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland tot de Evangeliebediening toegelaten. Daar er in Nederland in die jaren een overvloed van proponenten was, kon menigeen geen beroep krijgen, en moest zich een andere betrekking kiezen. Zo moest ook Ham meer dan acht jaar te vergeefs in Holland op een beroep wachten. De kommissie van Amsterdam heeft hem ongeordend uitgezonden, in de verwachting dat er gelegenheid zou zijn, dat hij in Natal geordend zou kunnen werden. (Door Lindley?).

met de Emigranten in verbinding te komen, en wel met de Potgieterpartij, die zich in het Overvaalse gevestigd had. Op de reis daarheen overleed de onderwijzer Martineau, en te Lorenzo-Marques stierf mevrouw Ham met het kind, waarvan zij bevallen was. Dit ontmoedigde Ham zo, dat hij het niet aandurfde zich onder de Voortrekkers te vestigen. Hij ging naar de Kaapkolonie en werd predikant te Fransche Hoek.

Ook hierna gaf Smellekamp de Voortrekkers nog hoop op steun uit Holland. De Boeren geloofden dit, want zij dachten Holland nog in dezelfde machtspositie als in de dagen van zijn gouden eeuw. Toen men eindelik ontdekte, dat men door Smellekamp „misleid" was, al was dit niet ter kwader trouw, heeft het een bittere teleurstelling gewekt, en vooral bij Pretorius kwam er een gevoel van afkeer tegen hem. Het is van belang dit in het oog te houden in verband met de latere Pretorius- en Potgietertwisten in Transvaal.

Nadat Engeland de Republiek geannexeerd had, werd Hendrik Cloete door de Gouverneur van de Kaapkolonie er heen gezonden als speciale Kommissaris om de zaken aldaar te regelen, en de Boeren met de annexatie tevreden te stellen. Dit ging niet zo gemakkelik. Vooral te Pieter Maritzburg was men alles behalve ingenomen met zijn komst. Daar werd zelfs de Hollandse vlag uitgestoken als teken van verzet tegen de Union Jack. In deze moeilikheden was Lindley niet aan de zijde van de Boeren.[1]) Hij hield zich echter buiten de geschillen en kon zijn werk rustig voortzetten.

De Gouverneur begreep, dat hij, als hij slagen wilde, de Boeren niet alleen van de politieke doch ook van de kerkelike kant moest aanpakken. Waar de uit Amsterdam gezonden predikant Ham niet in Natal toegelaten mocht worden, zond de Gouverneur nu den heer Abraham Faure, predikant te Kaapstad en Actuarius van de Kaapse Synode, naar Natal om de kerkelike aangelegenheden te regelen. Alsof men van Engelse kant nu zo eensklaps in de geestelike zaken van de Voortrekkers belang stelde! De achtergrond van die zending was om door middel van Faure de Boeren langs kerkelike

---

[1]) Brid II, blz. 130.

kant met de Engelse vlag tevreden te maken, en hen onder de ogen te brengen, dat hun godsdienstige belangen op alle steun uit de Kaapkolonie rekenen konden — mits zij de Engelse vlag erkenden!

Faure arriveerde op 10 September 1843, en de Kommissaris Cloete maakte de nodige toebereidselen voor hem om overal, ook landwaarts in, te reizen en met de Boeren te spreken. Zij zagen de diepere achtergrond van dit alles niet dadelik, maar dachten, dat de zending zuiver kerkelik van aard was, zonder bijbedoelingen. Zij waren er zeer mee ingenomen en drukten hun vertrouwen uit, dat hun Kerk voortaan niet meer in de Kaap Kolonie vergeten zou worden. Doch bij de eerste dienst door Faure gehouden werd al argwaan gewekt, omdat hij voor de Engelse koningin bad. Zodra de Voortrekkers met de bijbedoelingen van zijn komst bekend raakten, keerden de meesten hem de rug toe. Van uit Weenen schreven de ouderlingen P. Cronje en O. Spies hem, dat zij hem daar niet wensten te ontvangen, en ook zonden vele gemeenteleden hem mondeling dergelike berichten. Op 10 December scheepte hij zich weer in naar Kaapstad, zonder veel verder geweest te zijn dan Pieter Maritzburg en omstreken. Op initiatief van Lindley zond Cloete een verzoek aan de Gouverneur om een predikant te benoemen. Een eigenaardig verzoek, daar Ham enige maanden te voren niet landen mocht. Maar Cloete begeerde een predikant, die van de Britse autoriteiten afhankelik was, en met wie zij, als het nodig was, voeling konden houden. Alles wat ook maar in het minst aanleiding geven kon om het Brits gezag niet te bevestigen, moest geweerd worden.

In December 1846 werd de Heer A. C. Stucki [1]), die een

[1]) Stucki, geboren in 1807, werd op 19 Dec. 1826 als student in de godgeleerdheid in Utrecht, zijn geboorteplaats, ingeschreven. In 1833 werd hij door het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht tot de Evangeliebediening toegelaten. Door de grote overvloed van proponenten kon hij, even als het met Ham het geval was, geen beroep als predikant krijgen. Op aanraden van de heer A. F. du Toit, predikant te Wellington, vertrok hij in Junie 1846 naar Zuid-Afrika, na eerst geordend te zijn door de Komm. van Prot. Kerke in O. en W.-Indië te 's-Gravenhage, in de hoop daar predikant te kunnen worden. Zie Reis en Verblijf aan de Kaap en Natal, door M. de Vooght, wed. Stucki, 1849.

paar maanden te voren uit Holland in de Kaapkolonie gearriveerd was, door de Gouverneur aangesteld als predikant te Pieter Maritzburg. Reeds vóór zijn aankomst was aan het adres van Abraham Faure een verzoek gericht om hem als predikant voor de Emigranten buiten het door Engeland geannexeerd gebied te ontvangen. Doch Faure wees het verzoek van de hand! Stucki moest zich alleen onder het Engels bestuur vestigen! [1])

Hij vertrok op 13 Januari 1847 naar Pieter Maritzburg. Hoe geïsoleerd de Voortrekkers waren blijkt ook hieruit, dat de overtocht van Stucki en zijn vrouw van af Kaapstad naar Natal dubbel zoveel kostte als hun overtocht van Holland naar Zuid-Afrika! Stucki zou Lindley vervangen, die zich maar tijdelik als predikant onder de Voortrekkers verbonden had. Hij heeft Natal echter nooit bereikt; op weg er heen is hij in de nacht van 25 op 26 Januarie op zee gestorven. Zijn vrouw kwam alleen in Pieter Maritzburg aan.

De Grote Uittocht uit Natal.

In die tijd waren zeer vele Voortrekkers weer uit Natal getrokken, terwijl anderen gereed waren hetzelfde te doen. De tocht ging naar de Vrijstaat en naar het Overvaalse, want van de Britse vlag was men niet gediend. De grote uittocht vond in 1847 plaats. Andries Pretorius had nog eerst de tocht naar Grahamstad ondernomen, waar Sir Henry Pottinger, de toenmalige Gouverneur van de Kaapkolonie, zich bevond, om persoonlik hun grieven aan hem bloot te leggen en recht te verkrijgen. Het mocht evenwel niet baten: de Gouverneur weigerde Pretorius te ontvangen.

Toen Pretorius weer in Natal terug kwam, was de Trek in volle gang. Sir Harry Smith, die toen juist Sir Henry Pottinger als Gouverneur was opgevolgd, ging er onmiddelik heen om de uittocht te keren. Hij liet Pretorius verzoeken om de trek zolang te stuiten totdat hij in persoon bij hen gekomen was. In Februarie 1848 vond hij de Trekkers, die aan de voet van de Drakensberg op hem wachtten. Hij verklaarde bijna verlamd

---

[1]) M. de Vooght, wed. Stucki, Reis en Verblijf, blz 26.

van schrik te zijn de gehele bevolking met weinige uitzonderingen aan het trekken te zien. Velen hadden liever hun plaatsen opgegeven en de oogst achtergelaten, dan aan de eis van de Engelse proklamatie, om de eed van getrouwheid af te leggen, te voldoen. Zij waren aan zodanige ellende ten prooi, als Sir Harry Smith verklaarde nooit te voren gezien te hebben, behalve bij Massena's inval in Portugal, toen de ganse bevolking van dat gedeelte van het oorlogstoneel wegvluchtte. Ja de ellende was groot! De vrouw van Pretorius zelf was ziek en zijn dochter moest de ossen leiden. Die tocht vormde een schrille tegenstelling met de tocht over de Drakensbergen van tien jaren geleden. Toen was het ook moeitevol, en gepaard met lijden en moeite zoals het nageslacht zich nauwliks kan voorstellen. Maar zij waren hoopvol, want zij gingen Natal in, het land van belofte, zoals men dacht. Maar nu bij deze tweede overtocht lag de toekomst voor hen als een donkere wolk. Achter hen lagen de tien jaren van lijden, waarin zij de lijdensbeker tot aan de bodem toe geledigd hadden. Zij verlieten dat land, waar zomenigeen van hen in die tijd bezweken was. Zij verlieten het omdat zij voor de ijzeren vuist van de vervolger niet wilden bukken. De politiek van Engeland in Zuid-Afrika is altijd die van „macht is recht" geweest en daarom heeft het nooit zoiets gekend als het recht van de zwakke. Op enkele uitzonderingen na, drong Sir Harry Smith bij de Boeren er tevergeefs op aan om naar Natal terug te gaan en de Britse vlag te erkennen. Doordat de Tugela rivier tot aan zijn oevers lag en ondoorwaadbaar was, bleef Sir Harry Smith langer onder de Boeren dan hij van plan was geweest. In die dagen was hij de gast van Pretorius. Toen hij zag dat hij Pretorius en zijn volgelingen niet overreden kon, haalde hij een proklamatie uit zijn zak en overhandigde die aan de Generaal om te lezen. Het was een proklamatie waarin „met één pennestreek al het land ten Noorden der Oranjerivier tot aan de Vaal, en Oostelijk tot aan de Drakensbergen werd geannexeerd, [1]) onder de naam van „Oranjerivier Souvereiniteit." Zo kon men uit Natal van onder de Britse vlag weg trekken,

---

[1]) Dr. Leyds: De Eerste Annexatie, blz. 80.

maar zou aan de andere kant van de Drakensbergen die vlag terug vinden! Tevens zeide Sir Harry Smith aan Pretorius, dat hij voortaan „het geestelike zwaard" zou gebruiken om hen voor het Brits gezag te doen bukken, als „het wereldlik zwaard" dat niet doen kon. [1]) Pretorius trok hierop naar het Overvaalse waar de Britse vlag nog niet gewaaid had en vestigde zich in de Magaliesbergen „met intentie om stil te wonen."

In de Oranjerivier Souvereiniteit.

In de Vrijstaat was echter grote ontevredenheid over de annexatie door Sir Harry Smith. Er werd onmiddellik naar de Magaliesbergen gezonden om Pretorius te halen, want deze man alleen kon redden, indien er iets te redden viel. Hij genoot de achting en het vertrouwen van allen. Pretorius kwam hierdoor in grote twijfel wat om te doen. Zijn vrouw, die reeds ziek was bij de uittocht uit Natal, was nu stervende. Doch zij zeide tegen haar man toch in elk geval te gaan, want zijn broeders hadden hem nodig en hij kon haar toch niet het leven geven. Zo sprak deze wakkere Afrikaanse Boerevrouw. Pretorius is gegaan en heeft van zijn vrouw afscheid genomen en heef haar niet weer terug gezien.

Bij zijn komst in de Vrijstaat liet hij onmiddellik aan majoor Warden, de Britse Resident te Bloemfontein, weten zich dadelik uit de voeten te maken, waarop deze het hazenpad koos. Pretorius wilde het niet tot bloedvergieten laten komen en deed pogingen om met Sir Harry Smith nogmaals te onderhandelen en hem te bewegen zijn onrecht ongedaan te maken. Dit getuigt van het helder inzicht van Pretorius, want hij begreep ten volle, dat de krachten van een handjevol Boeren niet met die van het sterke Albion gemeten konden worden. Doch Sir Harry Smith wilde van een onderhandelen niets weten, en schold de Boeren uit voor "damned Rebels." In Julie werd door hem een beloning van £ 1000 uitgeloofd

---

1) De Volkstem van Junie 1894, a. w. een brief voorkomt ged. 19 Mei 1894 van de Voortrekkers G. S., M. P. W. en H. P. Pretorius, die hierbij tegenwoordig waren.

voor de aanhouding van de „schavuit" Andries Pretorius, zoals hij deze beproefde Boeren Generaal betitelde. Een maand later kwam het te Boomplaats, gelegen op de weg van de Kaapkolonie naar Bloemfontein, tot een botsing tussen Boer en Brit. Het handjevol Boeren moest echter het onderspit delven. Sir Harry Smith, die de oorlog in Spanje en Portugal en de slag van Waterloo had meegemaakt, noemde dit gevecht „een der hevigste gevechten, die men ooit zou kunnen bijwonen," en sprak met erkentelikheid van de grote diensten, die „de dappere Hottentotten" hem tegen de Boeren hadden bewezen. „Er werden geen gevangenen gemaakt" — schreef hij — „want geen der rebellen wilde zich overgeven." [1]) De prijs voor de aanhouding van Pretorius werd nu verdubbeld, terwijl vele Emigranten zwaar beboet werden, vanaf £ 3 tot £ 250. Pretorius en velen met hem trokken zich hierop terug naar het Overvaalse.

Sir Harry Smith stelde toen de heer Andrew Murray Jr. aan als predikant te Bloemfontein, waar hij in April 1849 door zijn vader Ds. A. Murray Sr. bevestigd werd. Het is eigenaardig te zien hoe steeds de belangen van de Emigranten alleen dan uit de Kaapkolonie behartigd werden, wanneer de Britse vlag over hen woei. Van af het jaar 1847 had de Kaapse Kerk jaarliks enige predikanten uitgezonden om de Voortrekkers te bezoeken. Die deputaties achtten het tevens tot hun plicht de Voortrekkers met de Britse vlag tevreden te stellen. Doch over die deputaties wordt in het volgende hoofdstuk nader gesproken.

Andrew Murray was een willig werktuig om „de geestelike zwaard"politiek van Sir Harry Smith ten uitvoer te brengen. Zijn vader was een van de door Lord Charles Somerset ingevoerde Schotse predikanten. Op zijn tiende jaar werd hij voor zijn opvoeding naar Schotland gezonden, waar hij later in de theologie studeerde. In 1845 ging hij met zijn broer John nog eerst naar Holland om Hollands te leren, en toen kon hij niet eens zijn medestudenten verstaan als zij hem in het Hollands aanspraken. [2]) In 1848 ging hij naar Zuid-Afrika

---

[1]) Dr. Leyds: De Eerste Annexatie, blz. 84.

[2]) Stemmen voor Waarheid en Vrede, 1917, blz. 609-612: Andrew Murray in zijn studiejaren te Utrecht, door S. P. Engelbrecht.

terug. Hij was Engels en voelde Engels, al was hij predikant in de Hollandse kerk. De nationale belangen van de Boeren heeft hij beslist niet gediend, doch de Engelse geest met kracht helpen bevorderen. Reeds in 1853, toen Engeland op het punt stond de Oranjerivier Souvereiniteit prijs te geven, en ze als een onafhankelike Staat te erkennen, liet hij zich door de Engelse ingezetenen van Bloemfontein naar Engeland afvaardigen om bij de Koningin hiertegen te protesteren, en te verzoeken om de Britse vlag te handhaven. Het mocht evenwel niet baten, want op 23 Februarie 1854 werd de Oranje Vrijstaat door de Conventie van Bloemfontein als een vrije Republiek erkend. De Grondwet van de nieuwe Staat werd nog op 15 April van datzelfde jaar vastgesteld. In artiekel 21 werd uitgedrukt, dat „de bevordering van Godsdienst en Onderwijs is een onderwerp van zorg voor den Volksraad;" en in artiekel 22, „de Nederlandsche Hervormde Kerk zal door den Volksraad bevorderd en ondersteund worden." [1])

Zo was de Vrijstaat dan vrij geworden. Hij bezat toen vier predikanten, namelik, behalve Ds. Murray, nog de heer van Velden die in 1850 te Winburg gekomen was, de heer P. Roux die in 1852 een beroep te Smithfield aangenomen had, en de heer A. A. Louw die in 1853 naar Fauresmith gegaan was. Deze predikanten waren allen gedurende de Souvereiniteit ingekomen. De Vrijstaatse Kerk maakte onder de naam van Ring van Transgariep (gesticht in 1850) een deel van de Kaapse Kerk uit. In Transvaal, waar de Britse vlag nog niet woei, wilde zich echter geen predikant vestigen.

---

1) De Zuid-Afrikaan, 4 Mei 1854.

HOOFDSTUK III.

De Kerk in het Overvaalse tot aan de Zandrivier Conventie.

Handelspogingen vanuit Holland.

De geschiedenis van Transvaal is in menig opzicht anders geweest dan die van Natal en de Vrijstaat. Doordat de bewoners daar het verst van de Kaap Kolonie woonden, hadden zij veel minder last van het binnendringen van allerlei ongewenste Britse elementen, dan zulks in Natal en in de Vrijstaat het geval was. Bij hen waren de oud-Hollands-Afrikaanse tradities het best beschermd tegen de absorbering van de Engelse atmosfeer. De grote overstroming door Engelse gelukzoekers is pas veel later door de ontdekking van de goudvelden gekomen.

De oude Transvalers waren zeer geïsoleerd; zij waren afgesloten van de rest van de wereld, waardoor de opbouw van eigen kultuur met vele moeilikheden gepaard ging, zooals uit dit en uit de volgende hoofdstukken blijken zal. Hun Kerk was in een verwaarloosde toestand, doordat geen een van de Kaapse predikanten zich onder hen wilde vestigen. De politieke verdeeldheid dreigde telkens de Kerk vaneen te scheuren. Toen de Kerk eenmaal op hechte grondslagen georganiseerd was, vestigden er zich verschillende predikanten uit de Kaap Kolonie, en dat niet in de Kerk, — want de predikanten, die toen uit de Kaap Kolonie beroepen werden, bedankten ook, — zij vestigden zich tegenover de eenmaal georganiseerde Kerk, en stichtten zichzelven Gemeenten, waardoor de lang dreigende scheuring tot stand kwam.

De eerste trek over de Vaalrivier, onder aanvoering van Carl Trigardt en Hans van Rensburg, was op een mislukking uitgelopen, voor zoverre het betrof het stichten van een onafhankelike Staat. Toch waren zij baanbrekers op de weg naar het Noorden. Op hun voetspoor is Hendrik Potgieter gevolgd, die zich in 1839 over de Vaalrivier vestigde, waar het dorp Potchefstroom gesticht werd. Potgieter heeft die

streek weer in 1843 verlaten en zich veel noordeliker begeven, waar het dorp Ohrigstad aangelegd werd. Het was kort te voren, dat men zich van hier uit, in 1843, te Delagoabaai met Smellekamp in verbinding gesteld had, nadat enige weken vroeger door de Engelsen in Natal zulks belet was. Smellekamp had hen toen de vestiging in de omstreken van Ohrigstad geraden en de beloften van een geregelde handel met Holland gegeven. Het spreekt vanzelf, dat de teleurstelling van de Emigranten zeer groot was, toen de predikant Ham de moed miste zich bij deze gelegenheid onder hen te vestigen. Dit heeft echter niet verhinderd, dat zij weer pogingen aanwendden om een predikant uit Holland te verkrijgen.

Op 17 Oktober 1844 werd door de Volksraad van uit Potchefstroom een brief gericht aan Smellekamp, die toen weer in Europa terug was, met het verzoek om alle pogingen in het werk te stellen om een predikant te krijgen, die een salaris van 2000 Rijksdaalders zou ontvangen, met de belofte, dit zo spoedig mogelik te verhogen, terwijl tevens de reiskosten van uit Holland gewaarborgd werden. [1])

In Holland zat men niet stil. Daar werd in 1847 te Vlaardingen de Hollandse Handel en Rederij Maatschappij opgericht, om handelsrelaties met de Emigranten aan te knopen via Delagoabaai, waartoe het boekje van de oud-hoogleraar Lauts „De Kaapse Landverhuizers" de stoot gegeven heeft. Een schip, de Animo geheten, werd uitgerust met een lading, die geschikt was om onder de Emigranten verhandeld te worden. Smellekamp was weer als super-carga aan boord. Als enige passagier bracht hij mede de zesentwintig jarige H. T. Bührmann, een kantoorbediende uit Amsterdam, om zich als schoolmeester en handelsagent onder de Emigranten te vestigen. De keus was alles behalve gelukkig. In de Hollandse maatschappij telde Bührmann niet in het minst mee, terwijl hij niet eens behoorlik Hollands schrijven kon. Bij een deel der Emigranten kwam hij in aanzien, waar hij, gezien zijn geringe positie in Holland, niet tegen kon: hij streefde naar meer macht en wilde een rol spelen, en om dat te bereiken ging hij tussen

---

1) Lauts: De Kaapsche Landverhuizers, blz. 134-135

de Emigranten op de laagste wijze stoken, en zijn minder nobel karakter weerhield hem niet hen tegen elkaar op te zetten.

Door allerlei ongunstige omstandigheden mocht deze handelsonderneming financieel geen gunstige resultaten opleveren. Door de vergiftige vliegen, die voor de ossen een hele streek onveilig maakten, konden de Emigranten zich voor de handel niet naar de baai begeven; enkelen alleen ontmoetten Smellekamp persoonlik. Zij waren zeer teleurgesteld, dat er geen predikant was meegekomen, en zonden nu een brief aan de Rederij te Vlaardingen, waarin zij hun spijt uitdrukten. Al twaalf jaren waren zij zwervende, en „reeds drie jaren zonder eenig bestaan van handel, ontbloot van den openbaren Godsdienst", hun „kinderen ongedoopt", hun „jongelingen en jonge dochteren niet ingelijfd als leden van Gods kerk" [1]).

Niettegenstaande de finantiele schade, die de Rederij met de Animo had, werden reeds in 1849 nieuwe pogingen aangewend, om andermaal een handelsekspeditie naar Delagoabaai uit te rusten. Deze pogingen werden krachtiglik door de grote vriend der Emigranten, Professor Lauts, gesteund. Aan de handelsbelangen had hij geen deel; het was hem alleen te doen om de godsdienstige en zedelike belangen van de Emigranten. Nadat een nieuwe Rederij was opgericht te Amsterdam, onder het bestuur van de gebroeders Heemskerk, J. C. J. Knegt en M. Weimar ten Cate, kon in 1850 andermaal een schip, de Vasco da Gama, worden uitgezonden. Het was hoofdzakelik door toedoen van Lauts, dat zich aan boord twee onderwijzers voor de Emigranten bevonden, de heren H. van der Linden en J. W. Spruyt, terwijl een derde, de heer Poen, door de Amsterdamse kommissie werd uitgezonden. De zeer vele pogingen van Lauts, om ook een predikant uit te zenden, waren echter niet gelukt. Het feit, dat de heer Ham te Delagoabaai door de vele moeilikheden afgeschrikt was zich onder de Emigranten te vestigen, ontmoedigde ook anderen. Ook deze handelsekspeditie was voor de ondernemers alles behalve voordelig, waardoor van verdere pogingen afgezien werd. De Emigranten bleven op zichzelf staan. Van uit Holland wilde men helpen, maar de moeilikheden verhinderden een welslagen.

[1]) Zie Bijlage VII.

Deputaties vanwege de Nederduits Gereformeerde Kerk in de Kaap Kolonie.

In die jaren begon men in de Kaap Kolonie en in de Kaapse Kerk te verstaan, dat men de rug niet geheel aan deze lieden moest toekeren. Men begon hoe langer hoe meer oog te krijgen voor hun geestelike noden. In 1847 besloot de Kaapse Synode een deputatie te zenden, om de Emigranten te bezoeken. Zij waren hiermee zeer verheugd, want de enige maal, dat zij in het Overvaalse het voorrecht gehad hadden een geordend leraar te zien, was in 1842 geweest, toen de zendeling Lindley Potchefstroom een bezoek bracht, bij welke gelegenheid de Gemeente aldaar gesticht werd.

De eerste deputatie bestond uit de predikanten A. Murray Sr. en P. K. Albertijn, en de ouderlingen Pienaar en de Wit. Zij verlieten de Kolonie nog in 1847. Hun reis ging door de Vrijstaat en over de Vaal tot aan Potchefstroom. Op deze tocht werden 800 kinderen gedoopt.

Van nu af werden jaarliks uit de Kaap Kolonie enige predikanten naar de Emigranten afgevaardigd. [1]) Sommige van deze predikanten hebben menigmaal als kinderen van hun eeuw de fout begaan zich met de politieke aangelegenheden des lands te bemoeien, door te trachten de leidsmannen van de Transvalers te bewegen, zich onder de Britse vlag te plaatsen, met het vooruitzicht, dat hun kerkelike zaken dan in de Kaap Kolonie zouden behartigd worden, en zij op vaste predikanten zouden kunnen rekenen. Hierdoor rees bij velen de achterdocht. Sommige gemeenteleden zagen hierdoor in deze deputaties de verwezenliking van het geestelik zwaard, waarmee Sir Harry Smith gedreigd had.

De tweede deputatie bestond uit Dr. Ph. E. Faure en Dr. William Robertson. Op 12 December 1848 trokken zij de Vaalrivier over, en maakten er een rondreis van veertien dagen. Op deze tocht werden zij vergezeld door de Potchefstroomse ouderling, de heer F. G. Wolmarans, die hen in veel behulpzaam was. Er werd kerk gehouden te Potchefstroom en te Hekpoort aan de Magaliesbergen. In die veertien dagen tijds werden

---

[1]) Zie de verslagen van deze en de volgende deputaties in de Kerkbode uit die jaren, en ook de Kerkeraadsnotulen van Potchefstroom.

niet minder dan 411 kinderen gedoopt, terwijl verscheidene lidmaten aangenomen werden. Bij hun vertrek ontvingen zij de hartelike dank van de Gemeente, die hogelik was ingenomen met het voorrecht weer de prediking des Woords te horen en de sakramenten te ontvangen. Tevens verzocht de Kerkeraad de afgevaardigden om de Synode aan de Kaap te vragen hun als met zich in verband staande te beschouwen. Ook zij toch woonden „binnen het rijk van den Heere Jezus, 't welk zonder grenzen is." Hun grote verlangen was, dat er aan hun herderloosheid een eind mocht komen.

De afgevaardigden hadden tijdens hun bezoek de Emigranten gewezen op de Synode van de Hervormde Kerk van Holland, en hun aangeraden daarheen te schrijven en te trachten alzo door middel van die Synode een predikant te krijgen.

Op 10 Februarie vergaderde de Kerkeraad, waarschijnlik onder voorzitterschap van ouderling Wolmarans, te Magaliesberg. Heel Transvaal had in die dagen één gezamelike Kerkeraad, en vormde één Gemeente, die uit de wijken Potchefstroom, Magaliesberg, Mariko, Ohrigstad en Zoutpansberg bestond. Er werd een schrijven gezonden aan de Synode in Den Haag [1]), waarin de kerkeraadsleden hun „landgenooten" in Holland op hun ellende wezen. Hun lijden was groot door de „verdrukkengen van een onrechtvaardig Gouvernement," maar dit drukte hun niet zo zwaar als de „vergeefsche beeden om een waardig leeraar Christie" onder hen te zien komen. Dit schrijven ging vergezeld van een blanco beroepsbrief, die in Holland maar moest ingevuld worden, als er iemand gevonden werd, die bereid was zich onder hen te vestigen. Er was tevens een waarborg bij van het traktement, dat op 2000 Rijksdaalders gezet was.

Deze missiven waren meer dan een jaar onderweg, en bereikten de Synodale Kommissie pas in April 1850, en ook toen vlotte het niet. De Synodale Kommissie achtte de zaak meer thuis bij de Kommissie tot de zaken der Protestantse Kerken in Nederlands Oost- en West-Indië, die ermee belast was predikanten uit te zenden voor de Kerken in de Nederlandse Bezittingen. Daarom werden deze missieven naar de Indiese

---

1) Zie Bijlage IX.

Kommissie gezonden, die ze in haar vergadering van 10 Junie behandelde. De Kommissie was echter te weinig op de hoogte met de Emigranten, om de zaak naar behoren te behandelen. Er werd besloten, de Emigranten te vragen, of de predikantsplaats nog vakant was, terwijl ook nog om andere inlichtingen verzocht werd. Die brief werd op 20 Junie verzonden, maar het is onbekend of hij ooit zijn bestemming bereikt heeft. Zo leed ook deze poging van de Voortrekkers in Transvaal, om een predikant te bekomen, schipbreuk.

In December 1849 kregen de Overvaalsen een herderlik bezoek van Ds. Andrew Murray Jr. van Bloemfontein. Hij bleef twee maanden onder hen, en heeft in die tijd veel opbouwend werk gedaan. Tijdens deze bezoekreis is de Gemeente Magaliesberg als afzonderlike Gemeente gesticht. Murray heeft toen ook kennis gemaakt met de zogenaamde Jeruzalemgangers. [1]) Het waren mensen, die met de ossewagen naar Jeruzalem wilden reizen. Volgens de kaarten in hun oude Statenbijbels hadden zij uitgerekend, dat zulk een tocht niet onmogelik was, want zij meenden door hun voortdurend trekken in Noordelike richting, dat zij niet ver meer van het Heilige Land waren. De grote vraag van de dag was bij hen, hoe ver Jeruzalem toch wel zou zijn. Zij bespraken die vraag onderling en informeerden erover bij de reiziger, die zij op de weg ontmoetten. Reeds veel vroeger hadden de oude Emigranten gemeend, dat zij bij de Nijl gekomen waren, toen zij, nadat zij de droge springbokvlakte achter zich hadden, een rivier vonden, die in pal Noordelike richting vloeide. De Jeruzalemgangers bleven hieraan vasthouden. Er waren zelfs onder hen, die hun beschuit en biltong al klaar hadden, om de reis te aanvaarden. Tot zulk een tocht is het evenwel nooit gekomen. Hun aanhang was vooral in Mariko te vinden, waar de latere Kommandant Generaal Enslin een van hun leidsmannen was. Velen van hen waren door een fatalistiese Uitverkiezingsleer volslagen onverschillig geworden, waardoor zij tegen de prediking van Ds. Murray erg achterdochtig waren, en niet altijd hun kinderen door hem wilden laten dopen. Eerst in de vijftiger

---

[1]) Vergelijk over hen ook: Toen en Thans, door een Hollander, blz. 5-9.

jaren is het aan Ds. van der Hoff gelukt hun tot andere denkbeelden te brengen, en langzamerhand is deze beweging geheel uitgestorven.

Nog in Oktober van 1850 bezocht Ds. Murray andermaal deze streken. Er werd toen een beroep op hem uitgebracht, dat hij echter van de hand wees. Het was alsof men in Transvaal geen predikant hebben mocht.

Murray bezocht hen voor de derde keer in April 1851. Hij was toen vergezeld van zijn broer John Murray, predikant te Burgersdorp. Bij deze gelegenheid werden de kerkgebouwen te Potchefstroom en te Rustenburg ingewijd. De Kerk te Ohrigstad was bijna voltooid, toen het dorp wegens de ongezondheid van de streek verlaten moest worden. De Gemeenten brachten dit keer een beroep uit op Dr. Ph. E. Faure, predikant te Wijnberg, wat ook te vergeefs was. Geen wonder, dat men moedeloos begon te worden, en het geduld begon te verliezen. Op de klacht van de gemeenteleden „moeten wij dan altoos zonder leeraars blijven?" zocht Murray hen tevergeefs te troosten met de woorden „de Heere zal voorzien"; deze woorden maakten weinig indruk. Ds. Murray stelde in de Kerkeraadsvergadering van 21 April voor, een ouderling te benoemen, die de Gemeente in de Transgariepse Ring kon vertegenwoordigen. Die Ring was in 1850 opgericht en omvatte het Brits gebied in de Souvereiniteit en Natal. De Kerkeraad besloot echter „in verband met politieke zaken het voorstel niet aan te nemen." In Transvaal waaide de Engelse vlag niet, en de vrees was langzamerhand opgekomen deel uit te maken van een Kerkelike organisatie, die onder Engelse invloed stond.

Na het vertrek van de beide predikanten schreef de Kerkeraad van Potchefstroom en Rustenburg aan de Synodale Kommissie te Kaapstad, om toch alle invloed te gebruiken ten einde Ds. Murray te bewegen zich onder hen te vestigen. Het enige wat de Synodale Kommissie hier in doen kon, was de hoop uit te spreken, dat onder de nieuwe aankomende predikanten er zouden gevonden worden, die bereid waren zich in het Overvaalse te vestigen, — een hoop die echter niet verwezenlikt zou worden.

HOOFDSTUK IV.

De wording van de Zuid-Afrikaanse Republiek, en de organisatie van de Nederduits Hervormde Kerk.

De Potgieter en de Pretorius Partijen.

Het is niet mogelik de kerkelike toestanden in Transvaal na de Zandrivier Conventie tot aan de afscheuring van Lijdenburg als een afzonderlike Republiek te verstaan, zonder dat men een recht begrip heeft van de twee staatkundige partijen, en de partijstrijd, die hierdoor ontstond. Deze partijstrijd heeft op de kerkelike ontwikkeling zijn diepe sporen gezet. De kerkelike scheuring was het gevolg van de partijstrijd op staatkundig gebied, en niet andersom, zoals F. Lion Cachet in „De Worstelstrijd der Transvalers" het voorstelt. [1]) Deze schrijver is van mening, dat de scheuring van 1857, waarbij Lijdenburg zich van de Zuid Afrikaanse Republiek afscheidde, zijn oorzaken vond in de kerkelike kwestieën. Dit is volkomen onjuist. De kerkelike kwestieën waren het gevolg van de staatkundige beroeringen. De scheuring op kerkelik zowel als op politiek gebied was een uitvloeisel van de twee politieke partijen. Even onjuist is de voorstelling van genoemde schrijver, als hij over *drie* partijen spreekt, de Potgieter partij, de Volksraad partij en de Pretorius partij. Er waren slechts twee grote partijen, de Potgieter partij en de Volksraad of Natal partij, die zich later om Andries Pretorius schaarde. Voor een juist begrip is het nodig eerst enige jaren terug te gaan.

Potgieter, die reeds in 1836 uit de Kaap Kolonie vertrokken was, vertoefde op het Vrijstaatse Hogeveld. Vandaar beoorloogde hij Moselikatse. Met Retief wilde hij niet samenwerken, wat te wijten was aan zijn autokraties karakter en beperkte blik.

---

[1]) 2e Druk, blz. 291-327.

Later, na de moord op Retief, ging hij over de Drakensbergen om de Emigranten in Natal te helpen. Daar kwam het ook weer tot een botsing, doordat hij niet met Maritz en Uys kon samenwerken. In 1839 trok hij weer uit Natal en ging over de Vaalrivier, waar hij zich te Potchefstroom vestigde. Daar dit dorp beneden de 26e graad Zuiderbreedte lag, verliet hij het in 1843 op raad van Smellekamp, want op het ganse gebied ten Zuiden van die breedte werd door Engeland aanspraak gemaakt, een aanspraak, die echter nooit gehandhaafd is. Potgieter wilde weg van de Engelsen, en begeerde niets van hen, zoals Lion Cachet het uitdrukt „– geen gunsten, geen concessies, geen tractaten, – niets, dan hoegenaamd niet met hen in aanraking te komen." [1]) Hieruit blijkt vooral zijn beperkte blik. Hij begreep niet, dat Engeland hen altijd zou achtervolgen, ook al waren zij ten Noorden van de 26ste graad Zuiderbreedte; hij begreep niet, dat het nodig was hun erkenning als een onafhankelik volk zwart op wit te hebben.

In het jaar 1844 vond de eerste uittocht uit Natal plaats. Deze groep was niet heel groot. Het waren mensen, die zich op raad van Smellekamp benoorden de 26ste graad Zuiderbreedte gingen vestigen, met het doel om dan over Delagoabaai handel te drijven, want Smellekamp had hen beloofd spoedig terug te keren, en hen dan van allerlei te voorzien, ook van de nodige predikanten en onderwijzers – een belofte, die meer was dan hij volbrengen kon. Pretorius en verreweg de meesten in Natal hadden aan al die beloften van Smellekamp niet veel waarde gehecht, en ook begrepen, dat hij zich uitgaf voor wat hij niet was. Zij bleven daarom in Natal.

Deze mensen van de eerste uittocht uit Natal vonden in het Overvaalse geen geregelde regering. Zo iets als een Volksraad of Volksvertegenwoordiging of een Wetgevend Lichaam was er niet; de wet bestond uit de wil van Potgieter. Door hun toedoen werd er echter op 1 Augustus 1845 een Volksraad ingesteld, evenals vroeger in Natal het geval was geweest. [2]) Maar Potgieter was hiermee niet ingenomen, hij beschouwde

---

1) Blz. 292.
2) Bijlage II.

het als een regering naast hem, als een inbreuk maken op zijn gezag. Hij weigerde zich daarom aan de beslissingen van de Volksraad te onderwerpen, zodat het al heel spoedig tot een botsing kwam, doordat Potgieter zeer „willekeurig" optrad. Op 8 Junie 1846 leverde het ontevreden gedeelte van het Publiek een memorie van klachten en beschuldigingen tegen de willekeurige handelingen van Potgieter bij de Volksraad in. Hierin was de meerderheid van de Volksraad het met de klagers eens, waarop Potgieter heen ging, en op aandrang van zijn persoonlike volgelingen de Volksraad vernietigde en „andere instellingen" maakte De sekretaris van de Volksraad, de heer J. J. Burger, die vroeger sekretaris van de Volksraad in Natal was geweest, riep nog in dezelfde maand een publieke bijeenkomst tezamen, waar de Volksraad weer aangevuld werd. Potgieter trok toen met de zijnen gewapend tegen de Volksraad op, en wilde geen Volksraad erkennen, maar „wierp zich op voor het hoogste gezag," wat door de uiteen gejaagde Volksraad voor onwettig verklaard werd. Een burgeroorlog dreigde door deze autokratiese handelingen van Potgieter te ontstaan, en met moeite werd de kalmte bewaard, doordat beide partijen besloten op de komst van Smellekamp te wachten.

Hieruit blijkt hoe Potgieter, die als Hoofd Kommandant in de eerste plaats een militaire functie had, door zijn autokraties karakter niemand naast zich duldde, ook niet daar waar zijn militaire macht ophield. De Volksraad of „Natals partij" was gewend, dat Pretorius en ook Retief vroeger in Natal onder de Volksraad stonden, Pretorius bemoeide zich in zijn hoedanigheid van krijgsoverste alleen met krijgszaken, en waar hij een beslissing moest nemen, die buiten zijn opdracht van de Volksraad viel, deed hij het altijd onder voorbehoud, dat het door de Volksraad goedgekeurd zoude worden.

Smellekamp arriveerde in 1848 in Delagoabaai met de Animo, en bracht een zekere H. T. Bührmann mede, die eveneens een Amsterdamse kantoorbediende was. Er werd toen besloten, dat de Volksraad het hoogste gezag zou bezitten, en dat Potgieter als Hoofd Kommandant onder de Volksraad zou staan. De „Raads of Natalspartij" had gezegevierd. De Kerkeraad kon aan de Algemene Synode van de Nederl. Hervormde Kerk

schrijven „ons vooruitzigte staan op dit oogenblik beter dan ooit," [1]) en Bührmann schreef aan Ds. de Voogt te Amsterdam, „dat de zaak der Emigranten sinds hun vertrek uit de Kolonie, dat is van 1836 af, nog nooit zoo geweest is, dat is namelijk, in de Eensgezindheid en vreede onder elkander." [2])

In datzelfde jaar vestigde Pretorius zich in het Overvaalse „met intentie om stil te wonen." Met hem kwamen velen, die in 1847 met de tweede uittocht Natal hadden verlaten. De Volksraad of Natal partij, en velen die nooit in Natal waren geweest, zoals de drieentwintig-jarige dappere veldkornet Paul Kruger, schaarden zich gaarne om Pretorius, de held van Bloedrivier. Hij werd naast Potgieter als Kommandant Generaal erkend. Wat dapperheid betrof, behoefde geen van beide Generaals voor elkaar onder te doen. Beide bezaten zij de gaven, om op schitterende wijze een kommando aan te voeren, en krijgsplannen te maken. Toch was Pretorius de meerdere van Potgieter. Hij was tevens een bekwame staatsman met een ruime blik, en doorzag de staatkundige zaken met een helder oog. Alle autokratie was hem vreemd, en nooit streefde hij naar macht. Bovendien was hij veel beter ontwikkeld en geschoold. Geen wonder, dat velen, wat de verhouding met Engeland betrof, meer en meer het oog op Pretorius begonnen te vestigen.

Het spreekt vanzelf, dat er een naijver tussen deze beide Generaals moest komen, vooral waar Potgieter niemand naast zich duldde. De partijschap werd hard aangeblazen door de heer Bührmann, de vroegere Amsterdamse kantoorbediende, die zich nu als Landdrost van Lijdenburg en sekretaris van de Volksraad een man van gewicht voelde. Voortdurend stookte hij tussen de beide Generaals. [3]) Het was hem eens zelfs te doen om Pretorius uit de voeten te maken, [4]) en aan hem is het vooral te wijten, dat de partijschap zo hevig werd, dat zelfs een burgeroorlog begon te dreigen. Zijn Franse paspoort,

---

[1]) Bijlage IX.

[2]) Bijlage X.

[3]) J. Stuart: De Hollandse Afrikanen, 1854, blz. 192-202; Dr. J. R. Roorda Smit: Het Goed Recht der Transvaalsche Boeren, 1881, blz. 39.

[4]) J. Stuart: De Hollandsche Afrikanen, blz. 202.

dat niemand lezen kon, gebruikte hij om de mensen wijs te maken, dat hij van hoge afkomst was, waardoor hij in Holland een man van invloed zou zijn! Op lage wijze poogde hij de Boeren tegen Pretorius op te zetten. Hierdoor is bij Pretorius wel eens de gedachte opgekomen om Bührmann over de grenzen des lands te zetten, [1]) een gedachte, die na de dood van Pretorius blijkbaar ook bij zijn zoon Martinus op kwam. [2])

De Zandrivier Conventie.

Een belangrijke gebeurtenis vond in het begin van 1852 plaats. Het was het sluiten van de Zandrivier Conventie, waardoor Engeland „aan de Emigranten-Boeren over de Vaalrivier het recht om hunne eigene zaken te besturen, en hun eigen Regeering te hebben, volgens hunne eigene wetten zonder eenige bemoeienis van den kant van Harer Majesteits Gouvernement," waarborgde. Dit was de geboorte van de Zuid-Afrikaanse Republiek, en het was het werk van Pretorius. Sinds 1851 waren er in Engeland stemmen op gegaan tegen de imperialistiese politiek van Sir Harry Smith. [3]) De beide Assistent Kommissarissen C. M. Owen en Majoor W. S. Hogge, die in 1851 door de Engelse Minister van Kolonieën waren aangesteld, bezochten in dat jaar ook de Oranjerivier Souvereiniteit, waar onder het Brits bewind de Kaffer onlusten tot een toonbeeld van verwarring geleid hadden. Pretorius, die op 4 Oktober reeds aan de Britse Resident te Bloemfontein geschreven had, dat de Boeren „reeds geruimen tijd verlangend waren geweest in staat te zijn om een duurzaam tractaat van vrede te sluiten" tussen hen en het Britse Gouvernement, [4]) werd uitgenodigd om de Assistent Kommissarissen op 16 Januarie 1852 op de plaats Zandrivier ongeveer halfweg tussen Vaalrivier en Bloemfontein te ontmoeten.

Het was nu de tijd om te handelen, en er was geen gelegenheid om de Volksraad bijeen te roepen. Daarvoor woonden de leden te ver uiteen, terwijl bovendien alle postgemeenschap

---

1) Zie Bijlage XXXIV.
2) Zie Bijlage XXXVII.
3) Dr. Leyds: De Eerste Annexatie, blz. 92-93.
4) Dr. Leyds: De Eerste Annexatie, blz. 90.

ontbrak. Pretorius raadpleegde daarom het publiek zoveel hij kon en vertrok naar de bepaalde plaats, vergezeld door een drie honderd Burgers, waaronder ook veldkornet Kruger [1]), die bijna een halve eeuw later als President van de Republiek zich tegenover Engeland tevergeefs op dit verdrag zou beroepen. Het Zandrivier traktaat werd gesloten, en werd van de kant der Boeren door Pretorius en nog vijftien uitgelezen mannen getekend, waar onder anderen toe behoorden mannen als de Kommandant Generaal W. F. Joubert, Kommandant G. J. Krieger en Ouderling F. G. Wolmarans [2]). De onafhankelikheid van de Boeren benoorden de Vaal was dus door Engeland *erkend*. Dit was het werk van Pretorius, de man met de ruime blik, de Staatsman, die begreep, dat een verdrag met Engeland noodzakelik was. Het spreekt vanzelf, dat, wanneer dit niet het geval was, Engeland nooit zou geduld hebben, dat er ten Noorden van de Vaal een onafhankelike Boeren Staat zou bestaan, die niet aan zekere verplichtingen jegens Groot Brittanje was onderworpen.

Potgieter en de zijnen waren echter verbitterd op Pretorius, omdat hij zonder toestemming van de Volksraad met Engeland een Traktaat gesloten had. Formeel was dit verwijt zeer juist, doch de verontschuldiging van Pretorius was even juist. Hij zeide, dat hij van de nood een deugd had moeten maken, en bovendien de belangen van het ganse land gediend te hebben. Nog in Maart van hetzelfde jaar kwam er een grote volksvergadering te Rustenburg bijeen, waar de Volksraad de zaak bespreken zou. Potgieter was reeds op 11 Maart in Rustenburg gekomen, en Pretorius arriveerde op 15 Maart. De gemoederen van de partijen waren zo verhit, dat het ergste verwacht kon worden. Een burgeroorlog dreigde, want Potgieter en de zijnen weigerden het Traktaat te erkennen, het Traktaat waarop de Republiek later zich voor de ganse aarde beroepen kon. In de nacht vergaderden enkele invloedrijke Burgers, en bewogen de ouderlingen der Gemeenten om met Potgieter en Pretorius een ernstig gesprek te houden.

Nog voor de zon zich boven de kimmen vertoonde gingen

---

1) Paul Kruger: Gedenkschriften, blz. 22.

2) In de uitgaven van het Traktaat staat ten onrechte P. G. Wolmarans. Dit moet zijn F. G.

de ouderlingen naar de tenten van Potgieter en Pretorius, om hen te bewegen tot een persoonlik onderhoud met elkaar. De Generaals stemden er in toe, en Pretorius, die nooit zichzelf zocht, ging naar de tent van Potgieter. In tegenwoordigheid van de ouderlingen, de opzieners der Gemeenten, ontmoetten zij elkaar. Het volk wachtte buiten rondom de tent in angstige spanning op wat er komen zou. Broederschap of burgeroorlog zou het gevolg er van zijn. Eindelik werd de tent opengeslagen en zie, daar stonden de geharde krijgers Potgieter en Pretorius met de handen in elkaar, terwijl de Bijbel voor hen opengeslagen lag. Van uit de menigte klom een danktoon naar boven. [1])

De Volksraad vergaderde, en keurde het werk van Pretorius goed. De heer Bührmann, Landdrost van Lijdenburg, was niet tegenwoordig. Indien dit het geval was geweest, zou de verzoening waarschijnlik niet zo gemakkelik hebben plaats gevonden. Voor de vergadering werd een brief van hem gelegd, gericht aan zijn zwager Maré, waarin hij aanbeval om Pretorius zo spoedig mogelijk uit de voeten te maken. [2]) Hierom werd hij door de Volksraad van zijn ambt ontzet, en er werd bevolen hem in bewaring te nemen. Door de Lijdenburg groep werd hij echter beschermd. Pretorius had niets dan last van hem, en zijn stokerij was een ramp voor de Boeren.

De Republiek was dus door Engeland erkend. De Boeren zouden echter de waarheid ondervinden van wat Charles Barter in datzelfde jaar over hen schreef: „wij willen hen nu in hunne ballingschap niet verontrusten; wij hebben vooralsnog onze handen vol genoeg. Laat hen echter niet denken, zelfs deze verwijderde wildernissen als een onvervreemdbaar eigendom tot hunne nakomelingschap te doen overgaan, want zoo zeker als de *Oranjerivier* in den *Atlantischen* Oceaan stroomt, of de *Nijl* in de *Middellandsche* zee, zoo zeker zal de moed en de volharding der Anglosaksers hunne magt, ja zelfs hunne taal en hunne beschaving doen heerschen over dit geheele land, van *Abyssinië* tot de Kaap, en van het kanaal van *Mozambique* tot aan de kolommen van Herkules." [3])

---

1) Stuart: De Hollandsche Afrikanen, blz. 201.
2) Stuart: De Hollandsche Afrikanen, blz. 202.
3) Charles Barter: Zes maanden in Natal (Holl. vert. 1853) blz. 84.

Het bezoek van Ds. A. Murray en H. J. Neethling.

In de maand Maart van hetzelfde jaar 1852 ging een zesde Kommissie uit de Kaapse Kerk de Gemeenten in het Overvaalse bezoeken. Het waren de predikanten A. Murray van Bloemfontein en H. J. Neethling van Prince Albert. Hun reis ging naar Potchefstroom en vandaar langs Suikerboschrand naar Lijdenburg en dan noordwaarts naar Zoutpansberg, om over Rustenburg naar Potchefstroom terug te keren.

Uit het verslag [1]) krijgt men in menig opzicht een duidelik beeld van de Kerkelike toestanden. Te Potchefstroom, waar de toestand verreweg het beste was, konden niet al de aannemelingen lezen. De „vragen" kenden zij echter allen. Enigen van de kinderen, die gedoopt werden, waren al zo groot, dat zij zelf hun doopbriefjes aan de predikant overhandigden. Dit is wel een bewijs hoe de Gemeenten in de Republiek in een verwaarloosde toestand waren. Bij de jaarlikse bezoeken van de predikanten uit de Kaapkolonie of uit de Souvereiniteit was lang niet iedereen in de gelegenheid de kerk te bezoeken. Op uitgestrekte afstanden woonden de mensen van elkander, terwijl de wegen menigmaal onbegaanbaar waren en het reizen vol van gevaren door kaffers en wilde dieren. De Gemeenten waren van een geregelde Evangelieprediking verstoken. In menig geval hield een ouderling des Zondags dienst en katechiseerde, zoals „de bejaarde en waardige vrome David Jacobs", die als oud-ouderling te Suikerboschrand „van de uitgebreidste nuttigheid was, zoo door zijnen christelijken wandel, als door het woord ter oefening, waarin hij bij welzijn, elken Zondag de Gemeente voorging."

Overal langs de weg werden door deze predikanten zo mogelik diensten gehouden. Soms in een haastig opgetrokken „rieten kerk", zoals in die dagen in Transvaal wel eens gebruikelik was daar waar geen kerkgebouw stond. De wanden van zulk een „rieten kerk" bestonden uit fluitjesriet, en het dak uit een aantal wagenzeilen, terwijl een gedroogde ossenhuid als klankbord diende.

Te Lijdenburg zagen zij, dat de muren van de nieuwe kerk bijna „balkshoogte" waren. Ook daar hoorden zij de vurige

[1]) De Gereformeerde Kerkbode in Zuid-Afrika, 1852, blz. 302-304, 316-320, 1853, blz. 129-136; Stuart: De Holl. Afrikanen, blz. 367-397.

wens van Kerkeraad en Gemeente om een eigen leraar te hebben. Bij de heer Murray werd weer aangedrongen zich onder hen te vestigen. Overal was het dezelfde klacht van de bevolking over haar herderloosheid. Ds. Neethling zegt dan ook, „wist ik, wat ik later zag, dat de Synodale Commissie het duldt, dat de leeraren onzer kerk geplaatst worden in gemeenten, waar op twee of drie uren afstands een andere leeraar te benaderen is; ik zou mij geschaamd hebben voor hare moederlijke liefde en zorg, een enkel woord ter verdediging in het midden te brengen. Doch, het is waar, daar bestaat geene *wet*, die haar het regt geeft in den grootsten nood het eerst te voorzien". [1])

Tijdens dit bezoek werd de Gemeente Zoutpansberg gesticht. De eerste Kerkeraad bestond uit de heren P. J. L. Venter ouderling, en P. L. du Pre en C. Grobler diakenen, waarvan eerstgenoemde jaren lang een steunpilaar was in de Kerk. Daar ontmoetten zij ook de bejaarde Kommandant Hendrik Potgieter, „een man van hooge statuur en van een eerwaardig gelaat, geheel gevormd om kommandant te zijn, maar door de jaren en een ongemak aan de beenen wat gebogen". [2])

In de omstreken van Rustenburg, in de streek van Klein Mariko, kwamen zij weer enkelen van de Jeruzalemgangers tegen, die echter in aantal zeer verminderd waren. De overgeblevenen begonnen de hoop Jeruzalem over land te bereiken op te geven.

Deze predikanten hebben veel goed werk gedurende hun tocht gedaan. Jammer alleen, dat ook zij, als kinderen van hun tijd, het niet nalaten konden in persoonlike gesprekken op de „voordeelen" van de Britse vlag te wijzen, waardoor de achterdocht bij vele gemeenteleden niet verminderde.

Plannen tot Inlijving der Transvaalse Gemeenten onder de Synode der Nederduits Gereformeerde Kerk in de Kaap Kolonie.

In de Republiek bestonden op kerkelik gebied twee stromingen, die enigszins parallel liepen met de twee grote politieke partijen.

De ene stroming, waarvan de Kerkeraad van Lijdenburg en de heer C. Potgieter, Landdrost van Lijdenburg en gewoonlik voorzitter van de Volksraad, de woordvoerders waren, wilde

[1]) Stuart: De Holl. Afrikanen, blz. 379, 380.
[2]) Stuart: De Holl. Afrikanen, blz. 389.

kerkelik onder de Kaapse Synode staan. De vertegenwoordigers van deze stroming waren grotendeels onder de aanhangers van Potgieter in Lijdenburg te vinden.

De andere stroming was als het ware belichaamd in de Kerkeraad van Potchefstroom, met ouderling F. G. Wolmarans als woordvoerder, die een warme ondersteuner van Pretorius was, en een van zijn mede-ondertekenaars van de Zandrivier Conventie. Deze stroming, waaronder ook de latere Afgescheidenen behoorden, wilde een vrije Kerk binnen een vrije Staat. Dit was ook vooral het streven van Andries Pretorius. Men was niet gekant tegen de Moederkerk in de Kaap Kolonie, maar men was bevreesd, dat Engeland door middel van die Kerk invloed zou krijgen in de Republiek, want de Kerk in de Kaap Kolonie stond tot op zekere hoogte onder Brits gezag. Het was deze stroming, die zich in 1851 er tegen verzette, dat men in Transvaal kerkelik tot de Transgariepse Ring zou behoren. Vooral het feit, dat de kerkelike deputaties, die de Gemeenten bezochten, in persoonlike gesprekken de Britse vlag menigmaal aanprezen, had veel achterdocht verwekt.

Die deputaties hielden de Gemeenten steeds voor, dat er alleen dan op hulp uit de Kaap Kolonie te rekenen was, wanneer men kerkelik onder de Kaapse Synode stond. Daar langzamerhand alle hoop uit Holland een predikant te krijgen begon te verdwijnen, stemde men op het laatst toe onder de Synode te worden ingelijfd.

Tijdens het bezoek van de predikanten Murray en Neethling werd te Potchefstroom in de Kerkeraadsvergadering van 21 Mei 1852, waarvan Murray voorzitter en Neethling scriba was, het beroep van een predikant „opnieuw in ernstige overweging" genomen. Rustenburg had de heer F. Schutte en Lijdenburg de beide predikanten gemachtigd hierin te handelen. Ds. Neethling nam op zich deze zaak in de zitting van de Synode, die in Oktober van dat jaar zou plaats hebben, te behartigen, maar dan op de voorwaarde dat:

1°. de predikant lid zou blijven en onder het gezag van de Synode zou staan;

2°. dat de Volksraad hem jaarliks een traktement van 3000 Rds. zou toekennen;

3°. dat de predikant in het uitoefenen van zijn ambt vrij zou zijn van alle werelds gezag;

4°. dat de Volksraad alle klachten tegen een predikant naar de Kerkeraad verwijzen zou.

Dientengevolge richtten de voorzitter en de scriba zich de volgende dag schriftelik tot de Volksraad. Tegen de 2de, 3de en 4de voorwaarden had men geen bezwaar, maar de eerste voorwaarde bevatte de moeilikheid. De zaak was akuut geworden: onder de Synode, of geen predikant. Wel had Ds. Neethling verzekerd, dat men niet behoefde te vrezen, dat de Synode zich met de Burgerlike belangen van de Staat zou bemoeien, en dat de Synode er geen belang bij had, dat de Republiek onder Engelse overheersing zou gebracht worden. Dit was volkomen juist. Men heeft dan ook nooit gevreesd, dat de Synode het doen zou, doch men was bang, dat Engeland door middel van de Synode zijn macht zou doen gelden, zoals het vroeger de Kerk in de Kolonie voor dat doel gebruikt had. Bovendien was de bedreiging van het geestelik zwaard door Sir Harry Smith nog vers in het geheugen van Pretorius en de zijnen. „Na rijp overleg" nam de Volksraad, onder C. Potgieter van Lijdenburg als voorzitter, deze voorwaarden aan.

De afgevaardigde predikanten gingen naar de Kaap Kolonie terug, met de opdracht te zorgen, dat er een predikant kwam, waar het de Overvaalsen om te doen was, en waarom zij eindelik hadden toegestemd onder de Synode te staan; doch zij beschouwden, dat die toestemming tot inlijving onder de Synode hun was „afgeperst." [1])

Met die inlijving is de Synode zeer voorzichtig te werk gegaan. In de Ordonnantie van 1843 werd van de Kerk „binnen deze Kolonie" gesproken, en daarom raadpleegde men eerst de Prokureur Generaal of de Synode wel bij machte was de Gemeenten in een van Engeland onafhankelike Staat in te lijven. De Prokureur Generaal zag er geen bezwaar in, en op advies van een kommissie van zes predikanten werd tot de inlijving op bovengenoemde voorwaarden besloten. Voor de Synode was het hierom

---

1) Vgl. Bijlage XXXI.

2) Zie de Korrespondentie in Elpis, 1858, blz. 25-31.

te doen, dat de Gemeenten in de Republiek onder haar toezicht zouden staan, en voor die Gemeenten was het te doen om predikanten te krijgen. Een van de leden van de kommissie van advies, Ds. G. W. A. van der Lingen, predikant aan de Paarl, verklaarde, dat hij door zijn ondertekening van het rapport „niet te kennen gaf, dat hij zich met de in dat rapport uitgedrukte bepalingen in alle opzigten vereenigde; en dat hij voorzag, dat die bepalingen, door de Synode aangenomen zijnde, in de gevolgen groote botsing en moeijelijkheden zouden worden ondervonden." [1]) Zo is tot de inlijving besloten, doch de „groote botsing en moeijelijkheden" zijn niet uitgebleven. Ds. Faure, de Actuarius van de Synode, gaf aan het Britse Gouvernement kennis van dit besluit, en zond op 2 November ook bericht aan de Gemeenten in de Republiek. Het schijnt of de Synode dit besluit genomen had onder voorbehoud van nadere goedkeuring van die Gemeenten, want toen hij er uit Transvaal geen antwoord op kreeg begon hij het „als nog twijfelachtig" te beschouwen „of de Transvaalschen de voorwaarden gaaf zullen aannemen", [2]) wat een van de redenen was waarom hij niet aan het verzoek van Generaal Pretorius kon voldoen om namens de Gemeenten in de Republiek uit de Synodale fondsen een bedrag te lenen om de reiskosten van Ds. van de Hoff te betalen, die juist voor de Transvaalse Gemeenten uit Holland was aangekomen.

Het was opzettelik, dat de Kerkeraad van Potchefstroom deze brief van de Actuarius niet beantwoordde, want men had gehoord, dat er rechtstreeks uit Holland een predikant op komst was. Ds. Faure zond op 11 April 1853 een tweede schrijven naar Potchefstroom, om van de inlijving kennis te geven. Hierop besloot de Kerkeraad in zijn vergadering van 6 Junie 1853 „geen officieel antwoord te geven voor dat alle kerkeraden hieromtrent gehoord zijn." Een Algemene Kerkvergadering werd belegd, en daar werd eenparig besloten de inlijving niet goed te keuren, zodat die inlijving onder de Kaapse Synode nooit van kracht was. Maar om dit goed te overzien dient men

[1]) Handelingen van de vergadering van de Synode der Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika te Kaapstad in 1852, blz. 28.

[2]) Zie de geciteerde brief van Ds. Faure in Bijlage XXVIII.

eerst te zien hoe de Gemeenten in de Republiek eindelik een predikant kregen buiten de Kerk in de Kaap Kolonie om, waar de inlijving onder de Synode als voorwaarde gesteld was om in de herderloosheid te voorzien.

De komst van Ds. Dirk van der Hoff.

Nog voordat de Synode uiteenging, werd bericht door de heer J. J. H. Smuts, dat er een predikant uit Holland voor de Gemeenten in het Overvaalse onderweg was. Het was Ds. Dirk van der Hoff, die door de oud-Hoogleraar Lauts was uitgezonden.

De naam van Lauts [1]) behoort in gans Zuid-Afrika, en in het biezonder in Transvaal en in de Oranje Vrijstaat steeds in ere gehouden te worden. Geheel belangeloos heeft hij zich steeds in Nederland het lot van zijn Zuid Afrikaanse stamverwanten aangetrokken. Hij was hun pleitbezorger, wanneer het hun belangen gold en wanneer het nodig was voor hen in de bres te springen. Voor zijn dagen zag hij zo scherp in de toekomst, dat hij begreep hoe noodzakelik het was, tegen een verengelsing van Zuid Afrika, waarop aangestuurd werd, met kracht een emigratie van Hollanders er heen te bevorderen. Hij begreep, dat het uitzenden van Hollandse onderwijzers een eerste vereiste was. Tal van Nederlanders zijn door hem uitgezonden, van wie de kleinkinderen van verscheidenen tans in de voorste gelederen van het Afrikaanse volk staan. Hij spaarde tijd noch geld in de Nederlandse pers zowel als in afzonderlike geschriften een zuivere klank te doen horen over de Voortrekkers, die zo menigmaal op allerlei wijzen verguisd werden. Hij trachtte bekendheid aan die beweging te geven, en stond vooral later met hen in een persoonlike relatie. In 1847 verscheen zijn „De Kaapsche Landverhuizers of Neerlands Afstammelingen in Zuid Afrika", het beste

---

1) Ulrich Gerard Lauts, geboren te Amsterdam op 19 Mei 1787, en overleden te Utrecht op 25 Julie 1865, was eerst Hoogleraar aan het Atheneum te Brussel, en daarna aan het Koninklik Instituut voor het Zeewezen te Medemblik. Zie de „Levensberichten der Afgestorvene Medeleden van de Maatsch. der Ned. Letterkunde" 1867, blz. 141-153. Het bericht in Mendelssohn's South African Bibliography vol. I. p. 870, dat Lauts „resided many years in South Africa" is helemaal onjuist.

geschrift over de Voortrekkers tot op die tijd. Het bevat gegevens, die men niet licht ergens anders vindt, afgezien van de enkele vergissingen, die latere vijanden van Lauts gaarne breed hebben uitgemeten. Het is een warm pleidooi in Nederland voor de Voortrekkers. Hoort slechts: „Men aarzele dan niet langer in *Nederland*, om hun godsdienstleeraars, en bekwame schoolonderwijzers toe te zenden. Predikanten van de Hervormde Godsdienstbelijdenis, overeenkomstig de leerstukken der Dordsche Synode zijn het, waaraan zij behoefte hebben. Zendt men niet zelfs allerwege Zendelingen, boden des heils, over de geheele aarde, — hoe vaak aan heidenen die er geenszins dankbaar voor zijn — en zoude men geene godsdienstleeraren zenden, zouden geene zieleherders genegen zijn te gaan, naar die Christenen, naar die stamgenooten, die, uit Afrika's woestijnen, sedert eenige jaren, hunne broederen in Christus en broederen, naar den vleesche, toeroepen: hoezeer wij ons onderling tot het gebed vereenigen, psalmen aanheffen, en lofzangen zingen ter eere van onzen genadigen en barmhartigen Vader in den Hemel, ter eere van onzen Goddelijken Verlosser en Zaligmaker — zoo hebben wij echter dringende behoefte aan voorgangers en Leeraars, aan Godsgezanten om ons de bondszegelen des geloofs toe te dienen. Komt, en helpt ons! — Zal die stemme nog langer te vergeefsch zich laten hooren!

„Behalve aan Predikanten en Schoolonderwijzers hebben zij behoefte aan Artsen, Wondheelers en aan velerlei bedrijven, welke in eene beschaafde maatschappij onmisbaar zijn. Wie denkt hier niet aan timmerlieden en wagenmakers, aan smeden en slotemakers, aan metselaars, aan zadelmakers en wie weet aan hoe vele anderen meer. Leerlooijerij, zeemtouwerij en bovendien menige takken van nijverheid, waartoe wetenschappelijke opleiding of voorbereiding onmisbaar is, zullen, hieraan valt niet te twijfelen, den landverhuizers welkom wezen. Jonge mannen met het boerenbedrijf, de zuivelteelt en alles wat daartoe betrekking heeft, bekend, zullen door hunne stamgenooten, in de binnenlanden van *Afrika*, met blijdschap worden ontvangen." [1])

---

[1]) De Kaapsche Landverhuizers, blz. 32-33.

Lauts heeft er veel toe bijgedragen, dat in 1847 de Hollandse Handel en Rederij maatschappij te Vlaardingen tot stand kwam, hoewel hij er niet de minste financiële belangen bij had. In 1848 werd het eerste schip „de Animo", uitgerust voor de handel met de Overvaalsen. In December 1850 verliet een tweede schip, Vasco da Gama, Nederland om naar Delagoabaai te zeilen Aan boord waren drie onderwijzers, de heren J. W. Spruyt. [1]) H. van der Linden [2]) en W. Poen, [3]) waarvan de eerste twee door Lauts waren uitgezonden, zoals ten overvloede blijkt uit de nog aanwezige korrespondentie in het Lauts Archief. Onvermoeid waren zijn pogingen om een predikant te vinden voor de Transvalers. Er zijn nog vele brieven voorhanden, die hij in die dagen van verschillende Nederlandse predikanten ontvangen heeft, door hem aangezocht om naar Transvaal te gaan. Het mocht echter niet veel baten, want de onbekendheid met dat land was in Nederland nog te groot, en de moeilikheden en de gevaren waren niet te onderschatten.

Eindelik slaagde Lauts. In de tweede helft van de maand Junie 1852 ontving hij een schrijven van Professor W. Moll [4]) uit Amsterdam, waarin hij om inlichtingen gevraagd werd ten behoeve van de heer D. van der Hoff, [5]) kandidaat tot de Heilige Dienst en adspirant voor de Hervormde Kerk in Neerlands-Indië, en die er ook over dacht naar Zuid-Afrika te gaan. Van der Hoff was een van de vele proponenten, die, even als Ham en Stucki, er niet in slagen konden wegens de grote overvloed van Kandidaten een beroep te krijgen. Hij is in al die jaren, dat hij op een beroep wachtte, op verschillende kantoren werkzaam geweest, het laatst bij de bekende Antikwariese Boekhandel van Frederik Muller te Amsterdam, waar hij op 1 Julie 1851 in de plaats van de latere bekende Martinus

---

1) Vroeger onderwijzer te Oosterwolde.

2) Onderwijzer van de derde rang, vroeger te Ter Aar.

3) Vroeger onderwijzer te Wieringerwaard.

4) Zie Bijlage XIII.

5) Van der Hoff was op 2 September 1814 te Dordrecht geboren, en werd op 12 September 1833 als student in de Godgeleerdheid te Leiden ingeschreven, en op 6 Mei 1840 door het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland tot de Evangelie bediening toegelaten.

Nijhoff was gekomen, met een salaris van *f* 33,60 per maand.[1]) Lauts liet er geen gras over groeien, doch ging dadelik naar Amsterdam, waar hij ten huize van de heer Frederik Muller een onderhoud met van der Hoff had, met het resultaat dat, na nog enige keren over en weer schrijven, hij met hem op 1 Julie een kontrakt sloot en hem uit naam van de Volksraad aannam als predikant voor de Hervormde Kerk in Transvaal, tegen een salaris van *f* 1800, terwijl van der Hoff zich op zijn beurt verbond die betrekking voor vijf jaren aan te nemen. Nu was het zaak om gelden bijeen te brengen voor zijn uitrusting naar de Republiek, hetgeen hem na veel moeite gelukt is. Nadat hij op 18 Augustus door de Indiese Kommissie in den Haag geordend was, en nog een enkele maal een preekbeurt te Kampen voor Ds. van Meurs waargenomen had, kon hij reeds op 2 September met zijn vrouw Holland verlaten, terwijl Professor Lauts intussen aan de heer J. J. H. Smuts redakteur van „De Zuid-Afrikaan", en aan de Transvaalse Volksraad kennis had gegeven van zijn komst. Op 5 November arriveerde hij te Kaapstad, waar hij met zijn vrouw zeer hartelik door de heer Smuts ontvangen werd. De Synode was juist uiteen, maar Smuts had nog tijdens een der zittingen bericht gezonden van de verwachte komst van Ds. van der Hoff, waarop besloten werd, dat hij zich na zijn aankomst bij de Actuarius, Ds. Faure, zou laten legitimeren, terwijl de Actuarius hiervan kennis zou geven aan de Overvaalse Gemeenten, die hem dan behoorlik moesten beroepen. De beide andere predikanten van Kaapstad, Ds. Spijker en Ds. Heyns, waren verzocht van der Hoff met raad en daad bij te staan.

Na enige dagen vervoegde Ds. van der Hoff zich bij Ds. Faure, door wie hij op 9 November gelegitimeerd werd. Faure heeft hem toen ook verzocht bij de daartoe bevoegde Britse Autoriteiten een eed van getrouwheid aan het Brits gezag af te leggen, doch Ds. Heyns heeft hem dat afgeraden, waarop hij het geweigerd heeft.[2])

---

[1]) Mededeling van de Firma Fred. Muller en Cie. Martinus Nijhoff, Fred. Mullers beste hulp, had een salaris van *f* 50 per maand.

[2]) De Gereformeerde Kerkbode in Zuid-Afrika, 25 October 1856, blz. 359; Ds. van der Hoff: Open brief aan Ds. J. P. Jooste, blz. 1.

Er werd nu bericht gezonden aan de Gemeenten in het Overvaalse. Met ontroerende blijdschap hebben die oude Emigranten de berichten ontvangen, dat hun vurige wensen naar een herder en leraar op het punt waren vervuld te worden. Zestien jaar te voren waren zij uit de Kaap Kolonie vertrokken en hadden niet op gehouden van af de dag van hun uittocht hun smeekstemmen in de Kerk, waarin zij gedoopt waren, en waarin zij belijdenis van hun geloof hadden afgelegd, te doen horen, maar geen enkel predikant had zich aangegord gevoeld zich onder hen te vestigen. Zij hadden zich gewend tot Holland, het oude Moederland, waar zij niet geheel vergeten waren, en waar hun belangen door enkelen behartigd werden. Maar zij moesten het ervaren hoe negen jaar geleden de machtige arm van de Geweldhebber in Natal het verbood, dat een predikant, uit het oude Moederland tot hen afgezonden, tot hen zou komen. Zij hadden hun smeekstemmen naar het oude Moederland herhaald, want de geestelike nood eiste dringende voorziening. „Het is aandoenlijk, om de verhalen der voortrekkers te hooren," — aldus in het woord ter nagedachtenis aan hun eerste predikant — „hoe zij hunne kinderen zagen groot worden, zonder gedoopt te zijn, hoe men reikhalzend uitzag naar een gelegenheid om zonen en dochteren als lidmaten der Kerk te doen aannemen, om het Avondmaal te kunnen genieten, enz. enz., en wanneer dan de bekendmaking rondging, dat een of meer predikanten de verschillende Gemeenten zouden bezoeken, hoe het gansche land in rep en roer was, en alles werd aangewend om de hooge ingenomenheid te betuigen met het voorrecht, om wederom een geordend Leeraar te mogen aanschouwen. Een volk, dat zooveel prijs stelde op den openbaren eeredienst, moest wel alle middelen aanwenden, om een eigen Herder te bekomen." [1])

Intussen ontving de heer Smuts tegen het eind van December twee brieven van Generaal Pretorius, waarin deze de blijdschap van de Transvalers over de komst van de predikant uitdrukte, [2]) en enige tijd later ontving Ds. van der Hoff ook een brief van

[1]) Ds. N. J. van Warmelo: Herinnering aan Ds. Dirk van der Hoff, Potchefstroom 1881.

[2]) Zie Bijlage XXVII.

ouderling F. G. Wolmarans met het dringend verzoek toch ten spoedigste te komen. [1]) Er was geen tijd om een kerkeraadsvergadering bijeen te roepen en een behoorlike beroepsbrief op te stellen, want de leden woonden op grote afstanden van elkaar verspreid, en er zouden vele dagen voorbijgaan ze bijeen te roepen. Ds. Faure, de Actuarius, achtte die brief van ouderling Wolmarans echter niet voldoende, een formaliteit, die hier niet op zijn plaats was, maar toch goed te begrijpen, want enige jaren tevoren had hij een onaangenaam geval gehad met de heer van Velden, die op een blanco beroepsbrief door de Professoren Royaards en Vinke was uitgezonden naar Zuid-Afrika. Faure had hem op vertoning van zijn dokumenten en op zijn gezegden gelegimiteerd, terwijl van Velden alle formele bevoegdheid als predikant miste, en in Holland ook niet als zodanig erkend werd.

Ook meende Faure niet het recht te hebben Ds. van der Hoff op verzoek van Generaal Pretorius en ouderling Wolmarans uit de Synodale kas een voorschot te geven voor zijn reis. Van der Hoff had namelik de reiskosten van Holland niet aan de scheepskapitein kunnen betalen. Uit Transvaal schreef Pretorius, dat de Volksraad er zich aansprakelik voor stelde — het was de som van £ 200 — doch daar het geld niet bij de hand was, werd verzocht of de Synodale kas het niet zolang kon voorschieten, of anders de heer Smuts, bij wie Ds. van der Hoff al die tijd logeerde. Faure meende het echter niet te kunnen doen, ook niet na aanzoek van zijn kollega's Ds. Heijns en Ds. Spijker. Een van de oorzaken van die weigering was, dat men uit Transvaal maar steeds niet antwoordde of men de inlijving onder de Kaapse Synode goedkeurde, waardoor Faure het twijfelachtig vond of men daar wel de voorwaarden van de inlijving zou aannemen. Van der Hoff werd toen door de hartelike bemiddeling van Smuts gedeeltelik door partikulieren geholpen, en onder interest op een levensverzekering nam hij £ 200 op.

Alles was op het laatst zover gereed, dat Ds. van der Hoff met vrouw en kind op 14 April vertrekken kon. Na een week

---

[1]) Zie Bijlage XXVIII.

kwam hij te Pieter Maritzburg aan. Daar nam hij op 9 Mei deel aan de bevestiging van Ds. H. E. Faure, die geleid werd door Ds. van Velden, en een week later was hij te Ladysmith, waar de kerk juist de vorige dag was ingewijd, en er Nachtmaal gehouden werd onder leiding van Ds. H. E. Faure en Ds. van Velden. Des avonds preekte hij over Markus 4 : 33-35 [1]). Daar ontving hij een deputatie van de nederzetting New Germany (in Natal), die hem als predikant verzocht, met betere vooruitzichten dan in Transvaal, waar zij de toestand zeer zwart afschilderden. Hij wees echter toch het verzoek van de deputatie van de hand. Einde Mei kwam hij te Potchefstroom aan.

De overgang van de geordende Nederlandse Maatschappij naar het woeste, wilde Transvaal van die dagen was voor van der Hoff veel groter dan hij zich ooit had kunnen voorstellen. Het land was toen nog één groot wildernis en de gemeenschap met de naburige kolonieën zeer, zeer beperkt. Zo iets als een geregeld postverkeer bestond toen nog niet.

De blanke bewoners bestonden uit een handje vol mensen over een onmetelike vlakte verstrooid. Met allerlei gevaren hadden zij te kampen om een bewoonbaar plekje te erlangen. De wegen waren door de wilde dieren onveilig, en elk ogenblik konden de kaffers aan het moorden gaan. Er waren maar een stuk of wat dorpjes, die pas aangelegd waren, en ook daarvan kon alleen Potchefstroom op die naam aanspraak maken, en ook dat was niet veel meer dan een gehucht. Van der Hoff kan met recht een baanbreker genoemd worden. Hij heeft aangedurfd, wat geen predikant voor hem had aangedurfd. Toen hij acht jaren later een tweede predikant naast zich in de Republiek mocht bevestigen, kon hij dan ook zeggen, dat het land toen reeds beschaafd was en de samenleving geordend in vergelijking met de tijd, toen hij er kwam. En toch — er is noch voor hem, noch na hem een predikant in Transvaal geweest, die verguisd is als hij; in plaats van dankbaarheid was bij velen verachting zijn deel, hij is belasterd, waar hij geen laster verdiend heeft; zijn vele vijanden hebben hem soms op de laagste wijze verdacht gemaakt. Te midden van

---

[1]) Tijdschrift van het Willems-Fonds, 4e jaargang (1898-99), blz. 358-359.

de chaos moest hij de strijd alleen strijden, toen geen enkel predikant de moed had zich onder de Transvalers te vestigen. Pas toen hij de weg gebaand had, en die „weg reeds stof getrapt was", kwamen er predikanten uit de Kaap Kolonie, doch zij vestigden zich niet naast, maar tegenover hem.

Te Potchefstroom kreeg hij een onbewoonbaar huis, wat echter niet bevreemt, als men bedenkt, dat zelfs Generaal Andries Pretorius in dat jaar nog woonde „in een huisje van klei, verdeeld in drie kleine vertrekken zonder zoldering. Zijn papieren staken tussen de stijlen en gebindten van het dak." [1]) Eerst nadat v. d. Hoff om een betere woning verzocht had, kreeg hij die na bijna een jaar.

De onkunde van de bevolking was in vele opzichten niet gering. Aan een predikant waren de mensen niet gewend. Met allerlei vragen werd Ds. van der Hoff lastig gevallen. Sommigen wilden van hem weten welk teken Kaïn gedragen had, en waar de vrouwen in het land Nod vandaan zijn gekomen; en wat de eigenlike betekenis was van de „appel", die Eva gegeten had; of het duizendjarig rijk al voorbij was of nog komen moest. Zijn antwoorden werden óf niet geloofd, óf niet begrepen. Sommigen beweerden zelfs, misschien hiertoe geïnspireerd door de verdachtmaking van Ds. van Velden uit de Oranje Rivier Souvereiniteit, [2]) dat hij een afgezant van de Paus was! De mensen, die hem kwamen bezoeken, bleven soms uren zitten zonder een woord te zeggen. Bij sommigen, die nog nooit een predikant gezien hadden, was het alleen te doen om zich op de hoogte te stellen hoe zulk een mens er toch uitzag. „In den beginne was het zoo erg, dat ik 's nachts alleen rust had," [3]) klaagde hij. Geen wonder, dat hij „bitter teleur gesteld" was. Eerst langzamerland begon hij de toestand te begrijpen, en er aan te wennen. Van nature was hij erg driftig, en dat werd er onder zulke omstandigheden en onder

---

[1]) Stuart: De Hollandsche Afrikanen, blz. 225.

[2]) In de Notulen van de Kerkeraadsvergadering van 4 Mei 1851 leest men „Discussiën worden gevoerd over het uitstrooien van het gerucht als zou predikant v. Velden gezegd hebben dat van der Hoff een Romein is, enz."

[3]) Zie Bijlage XXXI.

zulke moeilikheden en bovendien door de vele verdachtmakingen, die voortdurend zijn deel waren, niet beter op.

De eerste twee Algemene Kerkvergaderingen en de verhouding tot de Synode in de Kaap Kolonie.

De Kerkeraad van Potchefstroom kwam al heel spoedig — op 6 Junie — bijeen onder voorzitterschap van ouderling Wolmarans, op wiens verzoek Ds. van der Hoff zijn akte van bevestiging en andere stukken overhandigde. Hij werd „na nauwkeurig onderzoek dezer papieren als wettig leeraar der Ned. Hervormde Gemeente erkend" [1]) en verwelkomd. Voor die vergadering was de tweede brief van Ds. Faure, de Actuarius van de Kaapse Synode, van 11 April 1853, met het verzoek om antwoord op zijn vroeger schrijven van 2 November 1852, waarin hij kennis gegeven had, dat de Synode tot inlijving van de Overvaalse Gemeenten besloten had. Daar dat schrijven nog steeds niet beantwoord was, begon Ds. Faure met recht er aan te twijfelen of de Overvaalsen die inlijving wel zouden goedkeuren. Met opzet hadden zij op dat schrijven niets van zich laten horen. Zij toch waren niet ingenomen met die inlijving, en door het dilemma, óf onder de Synode óf zonder predikanten, hadden zij ertoe besloten, maar beschouwden die inlijving als hun „afgeperst". Toen Pretorius en de zijnen hoorden, dat er een predikant uit Holland onderweg was, besloten zij zijn komst af te wachten, en Ds. Faure niet te antwoorden, want de hoop om uit Holland predikanten te krijgen was verlevendigd. De Kerkeraad besloot nu ook op dit tweede schrijven van Ds. Faure „geen officieel antwoord te geven, voordat alle Kerkeraden hieromtrent gehoord zijn", [1]) en daarom zou aan de Kerkeraden van Rustenburg, Lijdenburg en Zoutpansberg en aan de Volksraad geschreven worden, „met verzoek om onderling overeen te komen tot het houden eener Algemeene Kerkvergadering." [2]) De diaken W. Badenhorst van Hartebeestfontein was ontevreden over dit besluit om een Algemene Kerkvergadering bijeen te roepen, en verliet daarom de vergadering. Daar hij bleef

---

1) Kerkeraadsnotulen.
2) Kerkeraadsnotulen.

weigeren om de Kerkeraadsvergaderingen bij te wonen, werd er later iemand anders in zijn plaats gekozen.

Generaal Pretorius, die toen reeds lijdende was aan de ziekte, die hem een maand later ten grave zou slepen, ondernam de reis naar Potchefstroom om Ds. van der Hoff te verwelkomen en met raad en daad bij te staan. Hij en anderen van de invloedrijksten, waartoe ook ouderling F. G. Wolmarans behoorde, „polsten" van der Hoff over zijn verhouding tot de Kaapse Synode. Dringend verzocht Pretorius hem zich niet op 31 Julie door Ds. Murray van Bloemfontein te laten „voorstellen," zoals hij het met Murray aan de Kaap afgesproken had. Pretorius wilde, dat met de voorstelling nog gewacht zou worden tot de Algemene Kerkvergadering zich erover had uitgesproken, want hij met al zijn mensen, de zogenaamde „Natals Partij," wilden niets van de Synode weten. Hij was vooral bevreesd, dat Engeland door middel van de Synode zeggingschap zou krijgen in de zaken van de jeugdige Republiek, te meer daar Engeland dit meermalen beproefd had. Hij herinnerde zich ook nog „het geestelijk zwaard" waarmee Sir Harry Smith, gedreigd had. Bovendien had het feit, dat men al die jaren geen predikant uit de Kaap Kolonie krijgen kon, en de politieke houding van sommige predikanten, vooral van de heer A. Murray, hem tot voorzichtigheid gestemd. „Na veel van mijne zijde hiertegen ingebracht te hebben", schreef van der Hoff twee jaren later, „besloot ik aan het verzoek van den achtenswaardigen man te voldoen, en met tranen van dankbaarheid in de oogen drukte hij mij de hand, en kon zijne blijdschap schier met geen woorden uitdrukken." [1]) Toen van der Hoff ook nog een brief van de Landdrost en Heemraden van Potchefstroom ontving met het bericht, dat de gezamenlike Krijgsraad, met twee leden van de Volksraad, de heren St. Kruger en M. H. Pretorius „op dringend verzoek van den ouderling Snijman van Rustenburg" besloten hadden, dat er een algemene bijeenkomst zou wezen op de tweede Maandag van Augustus om over de voorstelling van

---

[1]) Aldus Ds. van der Hoff in de Voorrede van „Eene Stem uit Mooirivier", 1855.

Ds. van der Hoff te raadplegen, schreef hij aan Ds. Murray om zijn overeenkomst nog wat uit te stellen. [1])

Voordat die vergadering bijeen kwam, werd Pretorius aan zijn volk ontnomen. In de oorlog tegen Sechiel had hij een zware koude gevat, doordat hij twee etmalen achtereen met doornatte klederen te paard had gezeten. Het gevolg hiervan was de waterzucht. Een maand lang lag hij te bed, waar hij zich betoonde als de man van verhevene eigenschappen. De omstanders vermaande hij om de eenheid te bewaren. In die dagen kwamen ook nog verschillende Kafferhoofden, die van zijn ziekte vernomen hadden, en hem hun laatste eer wilden bewijzen, hem bezoeken. Knielende kusten zij de hand van de stervende, en uitten hun diepste smart. Toen hij alles geregeld had, wijdde Pretorius de rest van zijn tijd aan dankzegging en gebed. Hij drukte zijn berusting uit onder de wil van God, en zijn tevredenheid met het vooruitzicht spoedig naar de plaats te gaan, waar moeite noch verdriet gekend wordt. Hij beval zijn ziel in de handen van Hem op wie hij in zijn leven gehoopt had, en blies kalm de adem uit.

Dertien dagen voor zijn dood had hij een laatste schrijven gezonden aan de Krijgsraad, die met de Volksraad over de verhouding tot de Kaapse Synode vergaderen zou, en waarvan hij ex officio voorzitter was. Die brief, zijn politiek testament, is te merkwaardig om hier niet afgedrukt te worden. [2])

Magaliesberg, den 13 July 1853.

Den Edelen Krygsraad.

Edele Heeren! — Hoe trachtend was ik altoos geweest naar den dag der aanstaande byeenkomst, om daar met UEd. te zorgen voor den opbouw onzer kerk en staat,

---

[1]) Zie de brief van Ds. v. d. Hoff aan Ds. Murray in de Gereformeerde Kerkbode Dl. V blz. 354-355; Elpis, 1858, blz. 15-16.

[2]) Van deze brief bestaan verschillende lezingen, want iedereen die hem liet afdrukken, vond het blijkbaar nodig om de taal en de spelling van de schrijver te verbeteren!!! Er moet echter nog een letterlik afschrift van de oorspronkelike bestaan — niet de oorspronkelike zelf — maar het mocht mij niet gelukken daarvan een kopie te krijgen. Hier wordt de oudste uitgave van de brief, die in de Zuid-Afrikaan van 20 October 1853 verscheen, afgedrukt.

maar het behaagt den Heere niet, dat myn persoon UEd. vergezelle; derhalve neem ik de pen op om u nog voor 't laatst eenige woorden te schryven, die ik zoo gaarne mondelings nog aan u had willen mededeelen.

Hoe dierbaar waren wy elkander als wy omringd van bezwaren onze harten en bedoelingen elkander opentlyk verklaarden, de een den ander met opregtheid des harten raad ter hand stelde; hoe gezegend liep alles met ons mede; hoe trouw waren wy elkander, als door eenen band vereenigd, zelfs dat daardoor groote vijanden voor ons zyn bevreesd geworden. Dan — nu in myne zwakheid, moet ik UEd. nog vermanen: protegeert uwe kerk; als de chrislyke godsdienst onder u vervalt, vervalt uw staat, vervalt de zegen van uw land en volk, zoodat gl. in geen' zaken bevorderlyk zult kunnen zyn. Waakt en bidt, dat geen zaad van tweedragt onder Uld. wortelt; roeit het by tyds uit. Weest elkander getrouw in alles; wat gl. aanvangt te doen, doet het met den Heer, vraagt Hem om bystand, vraagt Hem om kracht en sterkte, en de Heer zal zyne kracht in uw zwakheid volbrengen.

Ik heb myn' loop voleindigd; de Heere geve my ruste van mynen arbeid en zegen Uld. in den uwen. Mijn' waarde mede-broeders, ik vermaan u nogmaals, ja ernstig vermaan ik, weest voorzigtig, dat er geene scheuring onder Uld. kome; hier is nog veel ongedaan gebleven, dat gedaan moest worden. Zet de zaak der regtvaardigheid manmoedig voort en gaat niet buiten dezelfde; zoo gl. standvastig blyft in het goede, dan zal de Heer uw werk zegenen, maar geraakt ge in tweespalt, dan zal de vyand u onder den voet brengen: derhalve vermaan ik u, waakt en bidt.

Hartelyk moet ik ul. dank zeggen voor uwe standvastigheid en trouw, welke gy tot hiertoe aan my bewezen hebt; ja, trouwe Broeders voor mannen van uwe onderhoorigen, God, God de Almagtige, vergelde u uwe trouw en laat u nooit beschaamd uitkomen; de Heere zegene u in alles en doe weldadigheid en trouw by ul.; de liefderyke Vader schenke u verstand in alles, opdat gyl. het volk des Heeren verstandiglyk leiden moogt. Gelooft zy de

God des Heils, die my tot hiertoe gespaard heeft en my nog zyn heil heeft doen zien, niet alleen in de onafhankelykheid myner nakroost; maar zelfs, dat hy ons eenen Leeraar der Kerk toegezonden heeft, die thans onder u is. — De Heere zegene ook hem, dat hy ryke vruchten op zyn werk moge zien, daartoe heeft de Algoede ons vrede gegeven met alle mogendheden: zoo gylieden in de wegen des Heeren blyft en uwe godsdienst voorstaat, zal Hy nog meer voor u doen. Dus laat de kerk nooit ledig zyn, laat de Leeraar toch niet spreken tegen stoelen en banken; maar wel voor opmerkzame toehoorders; bewaart en beschermt uwe godsdienst, indien gylieden de vrede bemint.

Myne Broeders! ten slotte vermaan ik ulieden, dat, indien het den Heer behaagt my uit uw midden weg te rukken, geen verwar onder u te laten komen; kiest wien gy kiezen wilt met eenparige opregtheid, of weest hem onderworpen, dien ik ulieden opgeef. Zyt niet hoog gevoelig, maar vreest. De God der eeuwigheid zegene u uit den hemel; de aarde brenge hare vruchten voort en verberge het niet voor ulieden tot aan het einde der eeuwigheid.

En gy, myn broeder! die myne plaats vervangt, weid het volk Gods in nederigheid en in manmoedigheid met alle regtvaardigheid en bescheidenheid. Weet dat de Heer uit den hemel ook op u wil neder zien; vraag Hem om zyne genade en zynen bystand en Hy zal u ondersteunen. Doe nooit iets tot eigen eer; maar beoog in al uw doen, de eer van God en het welzyn van land en volk!

Het is de wensch, het is de bede van

Uwen Dienaar en Broeder,

A. W. J. Pretorius, Commandant-Generaal.

Generaal Hendrik Potgieter was Pretorius nog voorgegaan. Hij was reeds in Maart gestorven, vier maanden vóór Pretorius.

De partijschap, die zich grotendeels om de personen van beide Generaals gevormd had, zette zich nog jaren na hun dood voort. Hun verzoening in het vorig jaar heeft die schrijnende wond niet kunnen helen. Onmiddelik na de dood van Potgieter

nam Lijdenburg op 26 April een afzonderlike Grondwet aan. Het was vooral de oude stokebrand Bührmann, die hier achter zat. Straks zou hij weer door zijn vriend Smellekamp gesteund worden, en kon dan rustig het vuur van verdeeldheid aanblazen, om zelf een rol te kunnen spelen. Het duurde nog tot 1857 na de algehele afscheuring van Lijdenburg, eer deze Grondwet ten volle van kracht werd.

De Algemene Kerkvergadering was bepaald te Rustenburg op Maandag 8 Augustus. Een grote schare van mensen was daarvoor bijeengekomen vanwege de belangstelling in de belangrijke zaak. Op Zaterdag 6 Augustus arriveerde Ds. van der Hoff met onderling Wolmarans. Een groot aantal burgers was hem een uur buiten het dorp in 't gemoet gereden. Een aanbod om bij het binnenrijden te schieten had hij „beleefdelijk van de hand" gewezen. Bij de ingang van het dorp stond Kommandant Paul Kruger aan het hoofd zijner manschappen en begroetten zij de binnenrijdende leraar met het afnemen en zwaaien van de hoeden. De volgende dag was er dienst en werden 80 kinderen gedoopt.

Maandag werd de Algemene Kerkvergadering geopend onder voorzitterschap van ouderling Wolmarans, terwijl Ds. van der Hoff als scriba ageerde. Alleen Potchefstroom, Rustenburg en Zoutpansberg waren vertegenwoordigd. Lijdenburg, hoewel uitgenodigd, had geen afgevaardigden gezonden, noch naar de Kerkvergadering, noch naar de Volksraad. In de Kerkvergadering, die steeds door het publiek werd bijgewoond, las Ds. van der Hoff het laatste schrijven voor van Generaal Pretorius. Een van de eerste stukken, die ter tafel kwam, was de tweede brief van Ds. Faure van 11 April 1853, waarin hij op antwoord aandrong over de inlijving onder de Kaapse Synode. De stemming in de gehele vergadering was om die inlijving te verwerpen. De Kerkeraden beschouwden, dat de toestemming en het besluit tot verzoek van inlijving hun was „afgeperst" onder het dreigement „of onder de Synode, of zonder leeraars," en de gemeenteleden verzetten zich, omdat de zaak niet officieel was afgekondigd. Hoewel Ds. van der Hoff wel een half uur hiertegen pleitte, moest hij toch eindelik toegeven, en zo werd met algemene stemmen besloten de inlijving te verwerpen, en wel „1° omdat aan de belofte waarop het gevraagd is, door de Synode niet is voldaan;

2°. Omdat men zich niet in gemoede aan de Kerkelike wetten der Kaap Kolonie kan onderwerpen."

Het bijeengeroepen publiek keurde dit besluit goed en „kon met moeite bedwongen worden zijn blijdschap uit te drukken door een luid klinkend hoera."

Van deze genoemde redenen kan de eerste de toets van de kritiek niet doorstaan. De belofte, waarop men de inlijving gevraagd had, was, dat de Synode in de volslagen herderloosheid zou voorzien. De inlijving vond pas in Oktober 1852 plaats, en toen vernam deze Synode dat Ds. van der Hoff in aantocht was. Daarbij komt, dat de Actuarius nog steeds geen bericht ontvangen had, of de Gemeenten in het Overvaalse de inlijving goedkeurden. Wel kon men wijzen op de herhaalde beroepen reeds van het begin van de Trek en uit Natal gedaan, waarop geen predikant gehoor wou geven; doch de Kerk kon haar leraars niet dwingen naar elders te gaan. Wel kon men zeggen dat de Synodale Kommissie de zaak niet naar behoren had aangepakt; doch dit verwijt aan het adres van de Synode was zeer onbillik. Uit het feit, dat een dergelike reden officieel door de vergadering genoemd werd, blijkt, dat het geduld verloren was, te meer, daar nu de eerste predikant nog buiten de Synode om gekomen was. Het is en blijft een feit, dat niemand ontkennen kan, dat de Transvaalse Voortrekkers kerkelik door de Kaap Kolonie op onbroederlike wijze waren verwaarloosd.

De tweede genoemde reden bevat de eigenlike grondoorzaak waarop de inlijving gestrand is. Men kon zich in gemoede niet onderwerpen aan de kerkelike wetten van de Kaap Kolonie. Het bezwaar was de Britse overheersing, die niettegenstaande de Ordonnantie van 1843 toch nog doorwerkte in de Kerk, en de Engelse geest waarmee vooral het streng orthodoxe deel van de Synode bevangen was. De orthodoxie van die dagen stond onder de invloed van het Reveil in Nederland, en het Reveil was krachtens zijn methodistiese geest nauw verwant aan de geestelike opwekking in Engeland, die later in de zestiger jaren in Zuid Afrika ook heeft doorgewerkt. Hierdoor was men, evenals in de Reveil kringen in Holland, meer Engels gezind. De jeugdige Republiek zag in Engeland juist de aartsvijand, en vermeed zoveel mogelik alles wat de Engelse invloed be-

vorderen kon. Hierbij had men in Ds. van der Hoff een krachtige bondgenoot. In Holland behoorde hij niet tot de Reveil kringen, maar tot de school van van der Palm, waartoe ook Professor Lauts behoorde, die geen geestelike verwantschap met Engeland had. Ds. van der Hoff was, toen hij naar Zuid Afrika ging, zich wel bewust, dat Engeland en de Engelse invloeden de vijanden van de Republiek waren, en hierdoor heeft hij zich in Transvaal zo spoedig laten overreden door mannen als Generaal Andries Pretorius, Ouderling F. G. Wolmarans en anderen, om kerkelik niet onder de Kaapse Synode te staan. Tot aan zijn dood toe heeft hij met alle kracht aan de opbouwing van de nationale beginselen van het Afrikaander volk gearbeid. In 1855 heeft de Algemene Kerkvergadering, die in December van dat jaar te Potchefstroom bijeenkwam, de Gemeenten onder het oog gebracht, dat „de Kaapsche Synode, ofschoon wel niet onder het Engelsch Gouvernement, is en blijft toch altijd van dat Gouvernement afhankelijk; want in de eerste plaats bestaat en werkt zij bij Ordonnantie van den Wetgevenden Raad, en ten tweede is zij verplicht zekere veranderingen of nieuwe wetten, die zij vervaardigt, vóór de uitvoering, door het Engelsche Gouvernement te doen bekrachtigen." [1]) Reeds toen zag men het in het Overvaalse in, dat krachtens die Ordonnantie „de Kaapsche Synode geen de minste aanspraak of recht heeft buiten de grenzen der Kaapkolonie," [2]) hetgeen men toen in de Kaapse Kerk nog niet begreep, doch wat zeven jaren later door het Hoge Gerechtshof te Kaapstad zou worden uitgemaakt, waarop de afgevaardigden van de Vrijstaat en van Natal uit de Synode verwijderd moesten worden. Dit was voor de eenheid der Kerk zeer te betreuren, doch men moet het als een feit aanvaarden. Een ander bezwaar tegen die kerkelike wetten was de gelijkstelling tussen de blanken en gekleurden, die in vele Gemeenten in zwang is. Als de Kerk in Transvaal zich hiertegen niet zo met kracht verzet had, zou ook daar de gelijkstelling zijn ingevoerd via de Kaapse Kerk, zoals met feiten kan worden aangetoond.

---

[1]) Eene Stem uit Mooirivier: De Geref. Kerkbode 25 Oct. 1856, blz. 349, Elpis 1855, blz. 52.

[2]) Eene Stem uit Mooirivier: De Geref. Kerkbode 25 Oct. 1856, blz. 349, Elpis 1858, blz. 53.

Nu de inlijving eenmaal verworpen was, achtte de vergadering het onnodig Ds. van der Hoff door Ds. Murray te doen bevestigen. Daar hij in Holland met de handoplegging geordend was, werd ouderling Wolmarans verzocht hem te bevestigen, die het deed in tegenwoordigheid van een grote schaar.

Tevens werd aan ouderling Wolmarans en Ds. van der Hoff opgedragen om een nieuw kerkelik wetboek samen te stellen. Voordat dat wetboek gereed was, zou men de Kaapse kerkelike wet volgen, in zoverre die niet met de aangenomen beginselen in strijd was. Ook besloot de vergadering geen andere Kerk dan de Nederduits Gereformeerde Kerk [1]) toe te laten. Ds. van der Hoff was hier zeer tegen, omdat „het met den geest van een vrijen Staat niet overeenkwam om iemand van welke geloofsbelijdenis hij ook wezen moge, in zijne Godsdienstvereering hinderlijk te zijn, en schetste hem de rampzalige gevolgen die hieruit zouden kunnen voortvloeien." [2]) Alleen diaken Wm. Robinson was van dezelfde gevoelens. De andere leden, die door het publiek ondersteund werden, wilden beslist geen Kerken van andere belijdenis toelaten. Van der Hoff legde zich er op het laatst bij neer, zoodat ook dit besluit met algemene stemmen genomen werd. Een jaar later was het een van de grieven van de heer Smellekamp en de Kerkeraad van Lijdenburg tegen Ds. van der Hoff, dat hij de vergadering tot dit besluit zou gedwongen hebben om zelf de baas te kunnen spelen!

In deze vergadering stelde de heer S. Kruger van Rustenburg voor, de Evangeliese Gezangen uit de kerk te verwijderen. Reeds hier ziet men de Afscheiding naderen. De vergadering was hier tegen en nam een gewijzigd voorstel van de heer Kruger aan „dat het den Leeraar zal vrij staan Psalmen en Gezangen te laten zingen naar goedvinding, terwijl het aan de Gemeente volkomen vrij staan zal al of niet mede te zingen."

Verder werden twee lidmaten, de heren, Hans en Jacob Erasmus, die vroeger de hevigste afkeer tegen Ds. A. Murray hadden betoond, en ook nu met zeer ongepaste woorden de toenmalige Kerk voor de Valse Kerk uitscholden, gecensureerd. Het is naar aanleiding hiervan, dat de Volksraad op diezelfde

---

[1]) Over de Naam der Kerk, zie Hoofdstuk 6.

[2]) Notulen van deze Vergadering.

dag het besluit nam, dat „Personen, die zich schuldig maken aan lasterlijke uitdrukkingen tegen onze Christelijke Kerk, zullen worden aangeklaagd bij den Regter. Boete 500 Rijksd. voor het eerste maal, tweede overtuiging landverwijzen en bij terugkomst van den verweisde in dit land voor *vogelvry* erkend," [1]) een besluit, dat het volgend jaar op de heer Smellekamp toegepast werd.

In de Kaap Kolonie kon men maar niet begrijpen waarom de Gemeenten in het Overvaalse een eigen kerkelike organisatie verlangden. Men begon daar al dadelik geheel ten onrechte aan Ds. van der Hoff de schuld er van te geven. Ds. van Velden uit Winburg, in de Souvereiniteit, begon zelfs de Transvalers schriftelijk tegen van der Hoff te waarschuwen, en hem bij hen verdacht te maken. Hij schreef hun, dat van der Hoff bevreesd was voor de geestelike rechtbank van de Kaapse Synode. Van Velden was een echte onruststoker, die zelfs niet terugdeinsde in Transvaal de Gemeenten tegen hun wettige predikant op te zetten, en dat op zulke onjuiste gronden. Van der Hoff was tegen de verwerping van de inlijving, en toch werd hij beschuldigd die verwerping veroorzaakt te hebben! Deze verdachtmaking en valse beschuldigingen hebben het hunne er toe bijgedragen tot de scheuring, die volgen zou.

Lijdenburg had zich niet op de eerste Algemene Kerkvergadering laten vertegenwoordigen en ook niet op de Volksraad, die toen zitting had, en drong daarom spoedig aan nog eens op de zaak van de inlijving terug te komen. Hierop kwam op 20 November van datzelfde jaar, 1853, een voltallige Volksraad te Potchefstroom bijeen, waar ook de Algemene Kerkvergadering nog eens vergaderde, en Lijdenburg deze keer ook afgevaardigden zond. In de Volksraad werden de diskussies over de verhouding tot de Kaapse Synode met vuur gehouden. De voorzitter van de Raad, de heer C. Potgieter, Landdrost van Lijdenburg, pleitte voor de inlijving, terwijl vooral de heer F. G. Wolmarans de woordvoerder was van hen, die van geen inlijving weten wilden. Het gevolg was, dat én de Volksraad én de Algemene Kerkvergadering de besluiten van Rustenburg bekrachtigden. De inlijving werd nogmaals verworpen, en de Kerkvergadering en de

[1]) De Lokale Wetten der Zuid-Afr. Republiek 1849-1885, blz. 22.

Volksraad gaven beide hiervan aan de Actuarius kennis. [1]) De bedoeling was geenszins om de band met de Moederkerk in de Kaap Kolonie los te laten. Men wilde alleen, door praktiese bezwaren gedreven, uitwendig gescheiden zijn, en zich blijven beschouwen als inwendig één zijnde. Men wilde alleen in de vrije onafhankelike Staat een vrije onafhankelike Kerk, met een eigen Synode, die ieder jaar vergaderen zou. Wegens de grote afstanden en gevaarlike en moeilike wegen bepaalde deze vergadering, dat de eerste Algemene Kerkvergadering pas over twee jaren, in 1855, zou bijeen komen, daar deze Kerkvergadering in 1853 twee keren bijeen was. En toch was het weer in het volgend jaar een van de grieven van de Kerkeraad van Lijdenburg en Smellekamp tegen Ds. van der Hoff, dat hij toen geen Algemene Kerkvergadering wilde bijeen roepen.

Zo begon er organiese eenheid te komen tussen de weinige Gemeenten. Alles was echter nog jong en teer, zodat de stormen, die kwamen opzetten, dreigden het gedane werk uit een te slaan.

Ook het onderwijs werd geregeld. Tot dusver was alleen het zogenaamde „huis onderwijs" in zwang. Alle scholen waren private scholen. De onderwijzers verhuurden zich aan een of ander gezin, waar dan de buren hun kinderen ook naar school konden zenden. Doch de onderwijzer werd in de regel spoedig weer ontslagen, daar men de kinderen na drie maanden „volleerd" achtte. Ds. van der Hoff begon het op een regeling aan te sturen, dat de onderwijzers op de dorpen voortaan niet meer door partikulieren, doch door de Kerk of door de Overheid bezoldigd zouden worden, en op één plaats blijven konden. Vooral te Potchefstroom werd alles op goede leest geschoeid. Daar werd de heer H. van der Linde als onderwijzer aangesteld, met een vaste bezoldiging van de Kerk. Spruyt werd evenzo te Rustenburg geplaatst. Beiden waren grote vrienden van Bührmann, en daar zij in de Lijdenburg-Potchefstroom strijd van het volgende jaar partij kozen voor de „Smellekamp- Bührmann- Lijdenburg groep, was het hun onmogelik om rustig met hun werk door te gaan, en werden de scholen aldaar tijdelik gesloten.

[1]) Zie Bijlage XXXV.

g 8999 B

STELLINGEN.

I.

Een georganiseerde Kerk is niet een vereniging van lokale Kerken waaraan, wat de rechtsverhouding aangaat, elke Kerk zich te alle tijde weer onttrekken kan, maar een lichaam, dat uit individuele personen bestaat.

II.

Eerst na de Kerken-Orde van Mr. J. A. de Mist van 1804 kan van een georganiseerde Zuid-Afrikaanse Kerk gesproken worden.

III.

De Nederduits-Hervormde Kerk is de oudste georganiseerde Kerk in Transvaal.

IV.

Het besluit van de Synode der Nederduits-Gerefor-

meerde Kerk, genomen te Kaapstad in 1852, om de Gemeenten in Transvaal in te lijven, is nooit van kracht geweest.

V.

Het verval van een kultuur openbaart zich het eerst en vooral in het verval van de religie.

VI.

De hedendaagse Theosofie is, evenals de Gnostiek der eerste eeuwen, een eklektiese wijsbegeerte, en een synkretisme, dat het gevolg is van kultuurverval.

VII.

De hedendaagse Theosofie is in wezen Pantheïsties, en ook als zodanig met het Christendom onverenigbaar.

VIII.

Een „Pseudo religie", waarover Dr. A. Kuyper in zijn Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid (tweede druk) Dl. 3 blz. 563-569 handelt, bestaat niet.

IX.

Bij het bestuderen van het oudste Christendom behoort de nadruk gelegd te worden op wat het onder-

scheidde van de geesteswereld dier dagen, en niet op wat het ermee gemeen had.

X.

De predestinatieleer van Gottschalk wortelt in zijn levenservaring.

XI.

In Jesaja 7 : 14 moet הָעַלְמָה niet met de L X X genomen worden in de zin van ἡ παρθένος, maar met 'Α Σ Θ in de zin van νεᾶνις.

XII.

In Zacharia 4 : 7 moet חֵן חֵן לָהּ vertaald worden met „het is schoon, het is schoon!"

XIII.

De brief aan de Galaten is waarschijnlik geschreven te Antiochië in 48, kort na de Eerste Zendingsreis van Paulus.

XIV.

In 1 Petrus 3 : 14 is Τὸν δὲ φόβον αὐτῶν ontleend aan Jesaja 8 : 12, en ziet op het vermijden van het kwade uit vrees voor straf of nadeel.

XV.

In 1 Petrus 3 : 19 moet met Rendel Harris (The Expositor 1901, p. 346-349) gelezen worden 'εν ᾧ καὶ 'Ενώχ.

XVI.

De Demokratie is geen waarborg voor de wereldvrede.

XVII.

In de Kommunistiese Staat is voor de persoonlikheid geen plaats.

XVIII.

Het is met de Evangelieprediking in strijd de politiek op de preekstoel te behandelen, en daardoor de kansel tot een politieke tribune te verlagen.

XIX.

De Slachtersnek opstand van 1815 is een weerklank geweest van de opstand van Graaff Reinet en Swellendam in 1793-1799.

XX.

De opstand van G.aaff Reinet en Swellendam was een uiting van de ontwaakte vrijheidsgeest onder de Grensboeren, die in de Grote Trek tot meerdere zelfbewustzijn is gekomen.

A